

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT 2003

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2003

Redaktion:

Elsebeth Thygesen Kristensen

Kirsten Thomsen

Foto:

Hvor intet andet er angivet er fotografierne fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede:

Torvet som det ser ud i 2003

Foto: S. Gülck

Bagsidebillede: Gråstenpigen: Springvandsfigur udført af billedhuggere

Victor Kvederis

Foto: S. Gülck

*„Minks Hjørne“ som det huskes af mange gamle gråstenere
(Borggade 15)*

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2003

Indhold

Verner Bruhn:	Spejder uden hat	5
Sven Kjems	Hvorfor ligger Ulsnæscetret hvor det ligger?	23
Poul Grosen Rasmussen	På sporet af oldemor	42
E. Egholm og Sven Aage Langendorf	Skomagere i Graasten	53
E. Thygesen Kristensen	Årets gang	61
Kirsten Thomsen	Beretning fra arkivet	68
Frede Chr. Ihle	Årsberetning	70

Spejder uden hat

Verner Bruhn er født i 1928 og opvokset i Gråsten. Lærereksamen fra Haderslev Statsseminarium 1952, senere cand.phil i historie og seminarielektor ved Esbjerg Seminarium fra 1962-95. Som lokalhistoriker er Verner Bruhn forfatter til flere bøger om Esbjerg og folkelige bevægelser i Ribe Amt.

Her fortæller han om sin barndom i 30érnes Gråsten, om sine forældre og om spejderlivet, som han oplevede det med O.R.(Otto Rasmussen) som den uforlignelige leder, der kunne få det bedste frem i drengene.

Mine steder

Der var mange steder i og omkring min barndoms Gråsten. Der var Humlebakkerne ude i skoven, hvor de yngste elever fra skolen tog på udflugt om sommeren og legede „skidden-æg“ og drak rød saftevand. Der tog søndagsskolen også ud med lærer Sørensen i spidsen, legede og fik saftevand, og sang ”Ingen er så tryk i fare” inden vi gik hjem. Der var Hjertehøj lidt uden for byen, hvor der somme tider var friluftsmøde om sommeren med taler og gymnastikopvisning af Snoghøjpigerne, og om vinteren var der kællebakke for dem der turde, de store og dristige. Der var baneskrænten ved den stejle trappe der førte over jernbanen i forlængelse af en smal sti langs skoven som forbandt Konkelt med Nalmadebro. Her gav et tæt buskads af gyvel skjulesteder til røver- og soldaterlege, og i tilgift et gys af skrækblandet fryd når et tog susede forbi med en vældig larm. Nedenfor løb bækken, og hvor den løb ind i en tunnel under banen

Udsyn over Ringriderpladsen set fra Konkel, ca. 1930. Bebyggelsen i Konkel og Herles var endnu spredt, og hverken Kirkegårdsvej eller Johs. Kochs Vej var anlagt, så pladsen lå i byens udkant med indgang fra Konkel. Artiklens forfatter boede som barn på 1. sal i det midterste af de fem huse der ligger på rad og række.

for at ende i Sildekulen, kunne vi fange hundestejler og lidt småfisk der ikke duede til andet end at blive fanget.

Og så var der naturligvis Ringriderpladsen. Tre dage om året var den byens centrum når omegnens karle kappedes om at tage ringen, det frivillige brandværns orkester spillede, og der var fyrværkeri samt alskens skæmt og underholdning. Et par gange i løbet af sommeren slog et cirkus sit telt op i et hjørne af pladsen, var der en dag eller to og rejste så videre. Resten af året lå den hen som mark hvor vi børn fra nabolaget kunne spille uorganiseret fodbold. Kun drengene naturligvis, de fleste af min barndoms steder var kun for drenge. Jeg ved egentligt ikke hvor pigerne var, de har vel haft deres egne steder. Det hændte at nogle af dem sagde de også havde lov til at være på Ringriderpladsen. Gendarm Madsens to piger var sådan et par udfordrende tøser, men de blev hurtigt forvist til pladsens fjernere

ende hvor de kunne spille rundbold. Der fandtes selvfølgelig også en rigtig fodboldbane i byen, en knoldet græsmark nede bag skolen med et træskur til omklædning, men den blev aldrig et rigtigt sted. Vi havde jo Ringriderpladsen.

Men da jeg blev spejder, fortøede alle disse steder sig, og Villa Dora blev stedet over alle steder.

Mine forældre

Jeg må først fortælle lidt om mine forældre for at forklare hvorfor netop denne villa på Ahlefeldvej fik en sådan betydning for mig i årene 1940-45.

Gråsten var dengang en rigtig lille Matadorby med en bankdirektør, endda to, selv om ingen af dem hed Varnæs, med præst og overlærer og ligesom i Matador en oberst. Godt nok i Grænsegendarmen, men officer alligevel. De hørte alle til dem mine forældre kaldte „de fine“ sammen med politimesteren, dommeren og nogle af byens store forretningsfolk.

Min far var arbejdsmand og havde i tredivernes kriseår ofte været arbejdsløs. Senere blev han gartner og chauffør for teglværksejer Erik Clausen på Gråsten Teglværk, og det var et lidt mere stabilt arbejde. Alligevel lå frygten for arbejdsløshed altid som en truende risiko hos mine forældre. Derfor tog min far ekstra arbejde når det var til at få, og passede f.eks. om sommeren haver for andre folk efter fyraften. Min mor gjorde rent hos nogle af „de fine“. Kun rengøring - at være vaskekone følte hun sig trods alt hævet over. Hun var også kogekone ved fester som dåb og konfirmation, bryllup og runde fødselsdage. Der var faktisk ikke mange der inviterede gæster uden først at sikre sig at min mor var ledig.

Mine forældre var altså hvad man dengang kaldte mindrebeholdede, og derfor var min bror og jeg også blandt dem der én gang om året fik tøj på slottet ved Kronprinsesse Ingrid's tøjuddeling. Det synes jeg var spændende, men min mor har senere fortalt mig hvor pinligt hun følte det ikke selv at kunne klare sine børns beklædning. Selv bidrog jeg om end beskedent til familiens økonomi, bl.a. ved at feje gade onsdag og lørdag for Husholdningsskolen. Hver måned

Ved den årlige uddeling af tøj på Gråsten Slot var Kronprinsesse Ingrid ledsaget af sin hofdame og en lokal komité, hvor forfatteren bedst husker fru pastor Hvidt, fru slotsgartner Frandsen og sognerådsformand Johs. Koch. (Efter Margrethehæftet 1947)

afhentede jeg min løn hos forstanderinden, Olga Reppien, altid med en vis nervøsitet, for hun var en yderst myndig dame der næsten altid havde kritiske bemærkninger til min fejning. En tid gik jeg også med aviser som jeg hver eftermiddag afhentede hos skræddermester Jakobsen i Skolegade. Midt imellem bukser og jakker og andet tøj han syede på, sad han og talte avisbunker op til os tre-fire drenge der delte Hejmdal ud. Senere fik jeg et bedre job som bydreng hver dag efter skoletid hos bagermester W. Kammeyer i Jernbanegade. Seks kroner om ugen gav det, og om søndagen lov til gratis at spise masser af rundstykker i bageriet når alle poser var delt ud til kunderne mellem kl. 6 og 8.

Når min far mødte en af de fine, tog han hatten af og sagde goddag hr. Christensen eller hr. Johansen eller hvem det nu var, og de nikkede venligt igen og sagde „goddag Bruhn“, men de tog ikke hat-

Jernbanegade med bagermester Kammeyers forretning med udstillingsvindue og café bag de to store ruder bag kringlen, mens selve bageriet lå i baggården. Billede efter 1960 hvor forretningen var overgået på fremmede hænder.

ten af og sagde heller ikke hr. Min far var i det hele taget en ydmyg mand der havde accepteret, at der var så meget i tilværelsen der kun var for de fine, og „ikke for folk som os“ som han sagde. Det var sådan noget som ikke at have råd til at få badekort om sommeren til svømmebadet på Fiskensæs. I stedet for nøjedes vi med at vade derud fra en bro i nærheden, men fru Hammer der regerede på badeanstalten, var skrap til at opdage enhver der havde svømmet sig ind uden billet eller kort. Og kun én gang hvert år kunne vi komme i cirkus og kun på ståplads, ikke på de dyre siddepladser.

I modsætning til min far var min mor ikke ydmyg, hun var ambitiøs. Vi havde boet til leje først i Konkel, senere i Skolegade, men min mors ambition var at få eget hus. Når hun gik ud og kogte som det hed, var det bl.a. for at mine forældre kunne få råd til at bygge hus selv. Det fik de da de byggede Skovhytten på Kirkegårdsvej li-

ge over for den nye kirkegård, og der flyttede vi ind i 1941. Vist var det et lille og billigt hus, men for min mor betød det meget, for det var alligevel finere end at bo til leje.

De sociale skel var store dengang. Om de var så dybe som min mor følte, tør jeg ikke sige, men de var der, og vi voksede op med dem uden at vi måske helt forstod dem. Sådan var det også med de steder jeg kendte. De var ikke kun mødesteder til fritid og leg – de var også et socialt begreb, egentlig aldrig formuleret som mere eller mindre fine, men en usynlig grænse skilte vores steder fra de steder hvor de fines børn kom. Vores steder var for os der var børn af dem der tog hatten af for deres forældre. Så selv om byen ikke var større end at næsten alle kendte alle, og vi børn gik i samme skole, kom de fines børn ikke på baneskrænten, og de spillede heller ikke fodbold på Ringriderpladsen. De har vel haft steder jeg ikke kendte.

Min mor havde også ambitioner på mine vegne, så hun ville have at jeg skulle gå i mellemskolen og komme de steder hvor de fines børn kom. Derfor blev jeg f.eks. sendt i danseskole hvad mine forældre ikke havde råd til, og jeg overhovedet ikke lyst til. Jeg vidste ikke dengang at jeg havde friplads, fordi et af de steder min mor støvede af, var danselærerens, lærer Lind Jensens hjem. Det var også hende der trumfede igennem at jeg blev spejder, gul spejder for der var ingen grønne i byen. Jeg burde egentlig have været DUI'er som andre arbejdsfolks børn, men de fines børn blev gule spejdere, og det blev jeg så. Spejderføreren sørgede for at vi kunne købe en brugt uniform der næsten passede mig, og det var også ham der diskret nævnte for mine forældre at jeg ikke behøvede en spejderhat. Den var så urimelig dyr, så jeg var derfor spejder i mange år uden hat, vist den eneste i tropen.

Spejderliv

At være spejder gav mig andre oplevelser og nye kammerater. Sådan set var det lidt mærkeligt, for vi gik som nævnt i skole sammen, nogle af os i samme klasse, men alligevel blev vi kammerater på en anden måde. Gråsten Trop bestod af 20-25 drenge, delt i tre patruljer - Odder, Falke og Bæver, og jeg blev Odder. Hver patrulje

havde sin fører, en af de "store" dvs. lidt ældre spejdere som Poul Frydendahl, Alfred Hansen, altid kaldet "Affi", og vores egen Poul Manner Jacobsen. Han hersede vældig med os så vi tilsammen kunne tage flere duelighedstegn end de andre patruljer gjorde. Selv lykkedes det ham på rekordtid at tage så mange at han fik sin væbnersnor, og det var alle Oddere stolte af. Troppen havde mødelokaler på slagteriet, sikkert stillet til rådighed fordi slagteridirektør Skensveds søn Lasse var spejder. Vi mødtes til patruljemøde hver uge og øvede os i duelighedstegn, i kortlæsning, lærte morsealfabetet, at bruge silvakompas der dengang var nyt, og alle de andre ting en spejder skulle kunne. Vi tog også på patruljelejr tidligt på foråret ude i Gottes Grue så vi kunne øve os til sommerens tropslejr. Det var tit både vådt og koldt, men vi sang ufortrødent efter spejdersangbogen "Lad det øse, lad det pøse ..." - vi var vel spejdere.

Ud over patruljernes ugentlige møder havde vi tropsmøder, ofte udendørs arrangementer som terrænløb med indlagte konkurrencer

En særdeles våd og kold påskelejr i Gottes Grue 1944. Midt imellem teltene i lejren var der rejst en granrafte som flagstang, og langfredag blev der behøringt flaget på halv. (Privatfoto)

hvor patruljerne kæmpede mod hinanden, eller orienteringsløb af forskellig slags hvor færdigheder i kortlæsning og brug af kompas blev taget i brug. Engang imellem var der natløb som havde sin egen spændende stemning i skovenes sommermørke. Jeg tror ikke der var ret mange der kendte Gråstens skove så godt som vi spejdere gjorde og slet ikke med de samme betegnelser, for vi havde vort eget, indforståede kodesprog. Vi vidste f.eks. at Vandholmen betød et mødested ved ét bestemt træ blandt så mange andre, at Himmelporten var indgangen til en bestemt markvej syd for byen, markeret af to granitsten så den lignede en slags port, Timandsbænken fandtes i Engskov, og vi var aldrig i tvivl om hvor Dead Man's Hill var.

Troppens arrangementer var tilrettelagt af OR, vores tropsfører, og var præget af stor opfindsomhed og tit af hans humoristiske sans. Efter hvert løb blev der givet points, og de blev talt op i årets løb sammen med points for andre ting - korrekt påklædning, præcision ved møder osv. - og der var ædel kappestrid om at blive årets patrulje og få en rævehale hægtet på patruljens stander.

Der var to årlige traditioner hvor troppen mødte i galla, dvs. med nystroget, rød-hvid sløjfe på skulderen. Den ene var nytårsparaden hvor vi mødtes nytårmorgen og hørte OR's appel, hvorefter vi samlet deltog i nytårgudstjenesten i Slotskirken hos pastor Hvidt inden vi trådte af. Den anden var Sct. Georgsdag den 23. april der ligeledes indledtes med appel fra OR og derefter optagelse af nye spejdere, uddeling af f.eks. væbnersnore eller andre udmærkelser.

Endelig var der tropslejre som kunne gå til Asserballe-skov, Broagerland eller Buskmose. Så skulle der rejses telt og samles brænde, der skulle graves kogehul og affaldshul, og der blev lavet mad efter den lille, grønne "Spejdernes Kogebog". Bagefter skulle gryderne gøres rene i den nærliggende bæk, skures med sand der dog dårligt kunne fjerne sporene efter vor primitive madlavning. Om aftenen var der lejrbrål med hjemmelavede sketches og spejdersange.

Også enkelte turneringer for hele Aabenraa Kolonne som Gråsten var en del af, deltog vi i, spændende med overnatning enten hos spejderkammerater i andre byer eller på en landmands hø-

loft. Besættelsesårene, især efter 29. august 1943, betød dog at vi ikke kom på lejr ret langt hjemmefra, andre arrangementer måtte ligeledes indskrænkes og parader holdes indendørs.

Det var også Besættelsestiden der var årsag til at der indførtes et særligt kursus der omfattede nødhjælp, især behandling af brandsår, sundhedslære, rapportskrivning og en del praktiske øvelser. Bl.a. var vort lokale på slagteriet en aften fyldt med kunstig røg, så vi skulle kravle langs gulvet med et vådt lommetørklæde for munden for at redde "ofrene" ud. Efter endt og bestået kursus fik vi Beredskabsmærket syet på uniformen. Tanken bag dette kursus var at der inden for ungdomsforeninger og ungdomskorps blev uddannet unge der i en given konfliktsituation kunne bruges til ordonnanstjeneste og lignende opgaver. Det blev der heldigvis aldrig brug for, men jeg var i hvert fald rimelig stolt af at være en del af et eventuelt beredskab.

OR

Det var på grund af spejderne jeg kom i villa Dora hvor vores spejderfører havde en lille to- værelses lejlighed.

Han hed OR, slet og ret. Selvfølgelig havde han et rigtigt navn - han hed Otto Rasmussen - men det var der aldrig nogen der brugte. Når han fik brev, stod der bare OR på, og sådan præsenterede han også sig selv f.eks. når han tog telefonen. Han var ungarl, havde ingen nær familie, og hans tilværelse syntes alene at bestå i at være spejderfører.

Hvad han egentlig levede af, blev aldrig klart for mig. Han underviste godt nok i vævning på den lille væveskole der var knyttet til den nærliggende husholdningsskole, men arbejdet må have været af beskedent omfang, for han var så vidt jeg husker altid hjemme når vi kom fra skole.

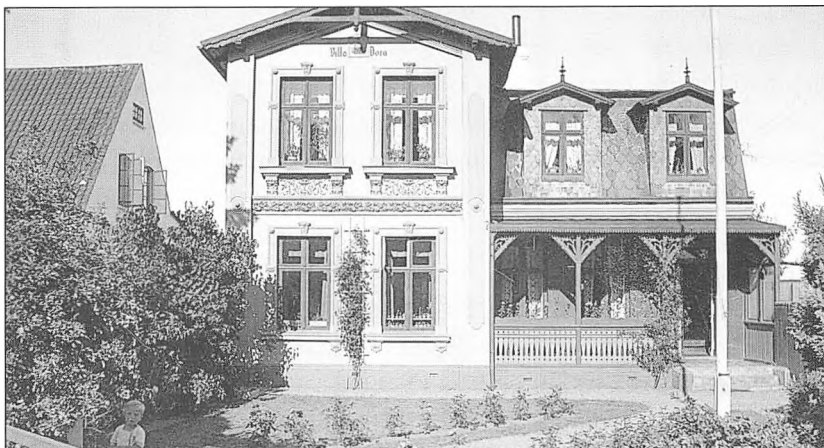
Af de fleste voksne blev han betragtet som lidt af en original, bare det at han gik i korte bukser og med alpehue, gjorde ham aparte. Da ingen rigtig vidste noget om hans fortid, gik der mange rygter om hvem han egentlig var, og hvor han kom fra, sådan som en særpræget person altid giver anledning til sladder i et lille samfund. Hvad

de voksne gik og troede og talte om, interesserede imidlertid ikke os drenge. For os var han OR og uden for diskussion.

Hans lejlighed blev mit og andre spejders mødested, og for mig mere end det - den blev et socialt fristed. At være spejder betød nemlig ud over alt spejderiet at have fri adgang til Villa Dora. Vi kom der stort set når det passede os, eftermiddage og aftener, hverdage og søndage. Vi brugte et bestemt bankesignal til døren med hans dørhammer, lavet af en vildsvinetand, og var han ikke hjemme, kunne vi låse os selv ind med en specielt tilfilet nøgle som var anbragt bag et nedløbsrør ved døren til hans bolig.

Hans lejlighed var som en overfyldt hule. I stuen nogle få møbler, domineret af et kæmpestort bord og en masse reoler der fyldte en hel væg. Hylder og skabe var proppet med alverdens forskellige ting, bl.a. en masse spil - brætspil, Matador og roulette, der var et bobspil og som lidt af et vidunder et lille billard som kunne anbringes på det store bord. Selv hans seng var om dagen dækket af et utal af bunker af bøger og blade som han hver aften måtte fjerne for at kunne rede sengen op.

Villa Dora, Ahlefeldtvej 13, foto fra 1934. OR's stue lå bag de to vinduer i stueetagen, det andet værelse vendte ud til havnen. Lejlighedens indgang var inde under den overdækkede terrasse, og der hang også nøglen bag et nedløbsrør. (Privatfoto)

Væggene var tæt dekoreret med plakater, vittighedstegninger, karikaturer, vimpler og diverse spejdertrofæer og naturligvis et stort billede af verdensspejderchefen Baden Powell. Han omtaltes som BP, eller i OR's særlige jargon som Bademester Poulsen. I et hjørne stod Gråstentroppens ældste fane som engang efter Genforeningen var blevet taget fra den tyske skole og havde fået sin tyske ørn erstattet af et Dannebrogflag. Den fane vi brugte, var nyere og lå pænt rullet sammen i et læderhylster oven på et skab.

I lejlighedens andet værelse var der håndvask og køkkenbord, en høvlebænk og et mindre laboratorium med flasker og reagensglas, mange slags farvet pap og papir, sejlgarn og læder samt et utal af æsker med skruer og søm, ledninger og masser af mærkværdige dimser. Hver eneste kvadratmeter i lejligheden var udnyttet, og hver lille ting havde sin bestemte plads. Telefonen, den gammeldags slags med tragt og håndsving, stod inde i et lille skab, billardkøerne havde deres plads på gavlen af en reol, og bobspillet sin vægplads bag nogle stole. Hvis ikke der havde været orden i mylderet, ville alt have været kaos.

Reolerne var tæt stuvet med bøger der stod og lå i flere lag. Naturligvis et væld af bøger om spejderbevægelsen, om lejrsliv og naturen foruden et utal af den tids drengébøger. Flemming-bøgerne og engelske kostskolebøger, Peter Most-bøgerne, Torry Gredsteds bøger om Paw, Løftet som bandt og mange, mange flere. Jeg husker ikke om Ricards Ungdomsliv stod på hylden, men Rudolf Bruhns ungdomsroman De Seks gjorde. Og så var der et væld af humoristiske bøger - Storm P-bøger, Svikmøllen og Blæksprutten samt mange, vistnok alle, Woodhouse's Jeeves-bøger. Vi kunne låne bøgerne med hjem, fandt dem selv på hylderne og skrev titlerne i et hæfte, der også havde sin faste plads sammen med en blyant i snor, og vi stregede selv lånet ud når vi afleverede dem. Da vi stort set læste de samme bøger, kunne vi et hav af vittigheder fra f.eks. Jeeves- bøne, og vi citerede dem for hinanden i tide og utide.

Vi kom her så tit vi kunne og havde lyst, fordi vi var fælles om det at være spejder. Ikke alle på én gang, men snarere klike for kli-

ke, lidt efter alder og patrulje hvordan vi så fandt ud af det, for vi aftalte sjældent at mødes – vi kom bare. De store for sig, mest om aftenen, vi yngre om eftermiddagen. Jævnaldrende med mig var bl.a. Johan Palæ (søn af enkefru Marie Petersen på Palæet), Helge (søn af bankdirektør H. Christensen), Olav (søn af prokurist Th. Behnke) der godt nok var Bæver. Vi snakkede og læste, lærte at lægge kabaler, spillede bob eller billard, eller fik hjælp til et indviklet matematikstykke eller en fysikrapport. OR kunne tilsyneladende alt og havde tid til alt. Vi trænede i duelighedstegn, for det var en æressag at have mange af dem. Vi øvede os i korttegning og i at bruge kompas og tilrettelægge ture og øvelser af mange slags. Naturligvis talte vi også om spejderloven og spejderløftet, for trods alt pjankeriet var det at være spejder en alvorlig sag for OR og dermed for os. Det hændte engang imellem vi blev hældt ud, oftest fordi der var en enkelt der ville tale med OR, og det blev der ikke gjort nogen hemmelighed ud af. Han har lagt øre til mange beretninger om vanskeligheder med

Ved et større arrangement i 1944 deltog både drenge- og pigespejderne som instruktører for ulveunger og blåmejsere. Pigen er Tove Weiss og den harmonikaspillende spejder Carl Paasch. (Privatfoto)

skolen og lærerne, om kvaler med forældre der ikke forstod en, og andre af de besværligheder enhver dreng i den alder har at slås med. Selv om han var fyldt med spøg og skæmt, havde han sin egen facon at være alvorlig på og kunne tale om spejderloven, om at være ”ren i tanke, ord og handling”, om ordentlig opførsel, om løgn og sandhed og om at holde ord uden at vi følte det sentimentalt eller moraliserende.

Hans lille lejlighed blev et socialt frirum for mig, anderledes end skolegården og danseskolen.

Selv om vi var de samme drenge som ellers, fra forskellige hjem og miljøer, blev disse skel på en mærkelig måde udvisket når vi kom i villa Dora. Det er svært at forklare hvorfor det var anderledes, men det skyldtes nok at det var et privilegium at komme der, et privilegium som kun vi havde, og det skabte et fællesskab som kun gjaldt der. Det prægede os i omgangsform og væsen. Vi havde vort eget kodesprog hvor en halv sætning var nok til forstå den hele. Vi hilste på hinanden på spejdermanér med venstre hånd, men havde yderligere en detalje med lillefingeren der var vores egen. I mange år troede jeg den var opfundet af OR, men siden har jeg hørt at det var en skik der var kendt blandt KFUM-spejdere.

Samværet i Villa Dora betød ikke at de sociale skel ikke fandtes inden for spejdertroppen. Det følte jeg hudløst når der faldt en ironisk bemærkning når vi skulle på sommerlejr, og jeg mødte op med to sammensyede tæpper mens de fleste havde rigtige soveposer. Og det pinte mig ved nytårsparaden og den årlige appel på Sct. Georgsdag, for vel havde jeg gallasløjfe på skulderen, men jeg havde jo ingen hat. I Villa Dora var samværet imidlertid et andet og atmosfæren anderledes. Jeg tror det først og fremmest skyldtes at vi alle nærmest instinktivt forstod at det fristed vi havde og det frisprog mellem os og ham, byggede på hans tillid til os. Det forpligtede og gav os et fælles ansvar. Jeg mindes f.eks. ikke at vi skændtes, det kunne vi gøre i skolen eller andre steder, men ikke hos OR. Vi bandede heller ikke, for det gjorde man ikke i Villa Dora. På en særegen måde var der en stram disciplin uden regler, eller rettere: reglerne

var uskrevne, men de var der. Hvis nogen overskred normerne, kunne OR irettesætte ved lidt bistert at minde om at Baden Powell havde en uskreven tilføjelse til spejderloven - et 11. bud: "En spejder er ikke et fjols".

Ellers var der ingen forpligtelser ved dette samvær. Man kunne komme og gå, man kunne sidde for sig selv og læse eller være optaget af at lave fødselsdagsgave med løvsav og sandpapir. Mange gange blev der lavet te, og vi hentede mandelkage på Hjemmebageriet formedelst 60 øre som OR gav, altid i aftalte penge.

Måske skyldtes den særlige atmosfære at disse år faldt sammen med besættelsesårene hvor så meget blev sat i et skarpere lys, også for os der var gamle nok til at forstå alvoren og alligevel for unge til være med. Men det var nu først og fremmest OR's personlighed der var grunden, og det mærkede vi da han i 1944 blev arresteret af tyskerne. Vi kunne stadig komme i lejligheden, vi vidste jo hvor nøglen var. Der var bare så tomt når han ikke var der og fyldte rummet med sin personlighed, sine spidse bemærkninger, sine vittigheder eller bare var til stede. Han blev løsladt fra Vestre Fængsel et halvt års tid senere, og gensynet var både alvorligt og hjerteligt, men først og fremmest var det en lettelse. Vist var verden stadig af lave, men han var tilbage hvor han skulle være.

I 1945 afsluttede jeg efter realeksamen min skolegang og flyttede hjemmefra. Jeg besøgte ham naturligvis når jeg kom hjem på besøg, fortalte om min tilværelse og hørte nyt om kammeraterne, men samværet blev alligevel anderledes. Selv om vi havde nok at tale om, var kliken eller patruljen jo spredt. I begyndelsen af 1950'erne blev der bygget et spejderhus i Konkel med en lejlighed til OR. Også der besøgte jeg ham, men det blev aldrig det samme som i hans lille overfyldte lejlighed. Der var ingen atmosfære. Måske var det mig der på vej ud i livet havde forandret mig, men jeg tror nu mest det skyldtes at Spejderhuset ikke var Villa Dora.

Det ligger der endnu, huset på Ahlefeldvej, bygget om og moderniseret, og jeg nikker til det når jeg kommer til den lille Matadorby. Så smiler jeg ved tanken om at jeg ikke havde nogen spejderhat og glæder mig over at det ingen betydning havde i Villa Dora.

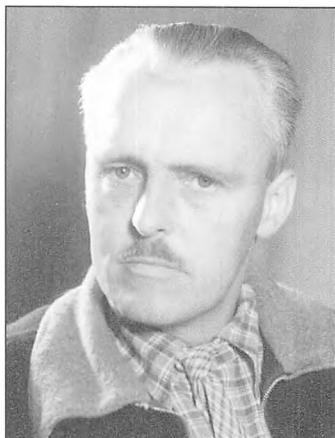

Spejderhuset i Konkel som rummede lokaler til spejderne og lejlighed til OR. Huset benyttes stadig til sit formål og til møder i Sct. Georgsgildet.

Appendiks

Ovenstående erindring rækker naturligvis kun tilbage til mine egne år som spejder, men det kan være rimeligt at føje et par bemærkninger til om spejdertroppen. På Lokalhistorisk Arkiv for Graasten og Omegn opbevares en del arkivstof om såvel drenge- og pigespejderne som ulveungerne. Troppen hed egentlig 1. Gråsten Trop, lidt optimistisk kan man sige, for der har aldrig været mere end en. Den blev oprettet forholdsvis kort efter Genforeningen, og en af dens første ledere var Fritz Biehl, søn af bogtrykker Carl C. Biehl, men troppens tidlige historie er lidt usikker. I 1932 blev der imidlertid holdt en større præsentationsdag på Hotel Graasten for både spejdere og ulveunger med taler af tropsrådets formand, lærer E. Hansen, og ulveungernes flokfører, lærer Lind Jensen. Troppens nye fane som erstattede den tidligere omtalte ”tyske”, blev overdraget troppen i 1934 hvor E. Hansen stadig var formand, og ekspedient Heine Jensen var tropsfører. Samme år var der bestræbelser på at oprette en søspejdertrop, og der blev købt en ældre skude ved navn „Bellona“. Det

OR blev oftest fotograferet i spejderuniform, men her i civil. Om hal-sen bar han altid et tørklæde med „Gilwell-perlerne” - træperler i en lædersnor som Gilwell-lederne gik med. Gilwelluddannelsen er den højeste lederuddannelse inden for spejderbevægelsen. Hans hal-skæde findes nu på Sønderjysk Spejdermuseum i Aabenraa.

(Privateje)

var tanken den skulle istandsættes og bruges som både tropslokale og lejrskole, men der var ikke penge til at realisere ønsket, så projektet måtte opgives.

Den 12. januar 1934 præsenteredes iflg. den bevarede protokol ”lærer Otto Rasmussen” ved et forældremøde, og i Gråsten Trops dagbog blev der to uger senere afholdt ”et førermøde hos lærer O. Rasmussen”. Kun en uge senere var der igen førermøde, og allerede da var navnet ”lærer Rasmussen” forsvundet. Dette andet møde holdtes blot ”hos OR”. Han udnævntes til tropsfører i januar 1935 da Heine Jensen rejste fra byen.

Som nævnt talte OR aldrig om sig selv og sin herkomst, hverken til os drenge eller til vore forældre, og han havde i det hele taget ingen nær omgangskreds i Gråsten. Hans venner var gildebrødrene i Sct. Georgsgildet, og selv der var han lige tavs om sig selv. Da sammenlutningen Gilwell-Brødrene fyldte 10 år udgav den et lille skrift med

en kort levnedbeskrivelse fra alle medlemmer. Også OR havde sendt et bidrag, typisk for ham begyndte det med hans tid i Sorø, hvortil han flyttede da han var 23 år. Efter OR's død har farvehandler Jens Hansen, Gråsten, selv gammel spejder og Odder, udført et omfattende arkivarbejde for at finde oplysninger om OR. Jens Hansen har villigt ladet mig gennemse de optegnelser som danner baggrund for dette tillæg.

OR - Otto Rasmussen - blev født på fødselsstiftelsen i København 7. januar 1905. Moderen er ukendt idet der i protokollen kun er anført en "anonymt fødende". Om hans barndom og skolegang vides intet, og om han senere har kendt og måske boet hos sin mor er usikkert. Fra 1920 til 1928 var han iflg. de offentlige registre opført dels som plejesøn, dels logerende hos familier på Frederiksberg som elektrikerlærling; en periode var han indskrevet på Polyteknisk Lærestanstalt, dog uden at fuldføre en uddannelse. Muligvis har han også uddannet sig inden for radiobranchen; i hvert fald var han en teknisk og elektronisk begavelse, og han var i øvrigt også i Gråsten en ivrig radioamatør. Herefter blev han lærer på en højskole ved Sorø og påbegyndte der Spejderkorpsets føreruddannelse samtidig med at han var tropsfører for Karl af Riises Trop.

Hvor han har fået sin uddannelse som væver er ligeledes usikkert, muligvis på Kerteminde Husflidsskole. I Sorø boede også væver Henriette Reppien, og de har formodentlig kendt hinanden som fagfæller, muligvis er de mødtes under uddannelsen. I 1933 rejste Henriette Reppien til Gråsten og åbnede væveskolen i Ellegade, året efter kom OR og sammen drev de to væveskolen i over 30 år.

I et takkebrev til en gildebør for en opmærksomhed ved sin 60-årsdag skrev OR at han ikke følte sig helt rask - "skelettet er lidt slidt" som han på sin karakteristiske facon udtrykte det. Han døde 62 år gammel den 15. april 1967 i Spejderhuset, og hans urne blev nedsat i plænen på kirkegården i Aabenraa. Hans trofaste veninde og kollega, Henriette Reppien, arvede iflg. ORs testamente hans beskedne formue. Hun oprettede sammen med Sct. Georgsgildet OR's Mindelegat til fordel for spejderarbejdet i Gråsten ligesom der ind-

Interiør fra Sønderjysk Spejdermuseum i Aabenraa som tidligere spejderførere har opbygget. Her findes enkelte effekter fra OR's hjem og en del billedemateriale fra Gråstenspejderne. (Privatfoto)

rettedes en mindestue i Spejderhuset. Her er bevaret en del af OR's ejendele bl.a. en del af hans mange bøger, mens andre ting i dag opbevares på Sønderjysk Spejdermuseum i Aabenraa.

Jeg bringer Jens Hansen en varm tak for tilladelse til at læse hans optegnelser og håber han under en eller anden form vil benytte det omfangsrige materiale til en mere dybtgående skildring af OR's indsats og personlighed.

Hvorfor ligger Ulsnæscentret, hvor det ligger ?

Sven Kjems, der var sognerådsformand i Gråsten fra 1962 til 1970, redegør for baggrunden for centrets placering og dets tilblivelse.

Gråsten omkring 1950

Man må prøve at forestille sig, hvordan Gråsten så ud for 50 år siden.

Dengang snoede hovedvej 8 sig besværligt gennem byens smalle gader. Den eneste forbindelse - over land - fra Sønderborg og hele

Slotsgade mod Torvet. Rejsestalden ved Den gamle Kro ragede langt ud. Den næste bygning på venstre side var Kraags gæstegivergård på hjørnet af Nygade. Den blev revet ned og her etableredes anlægget foran det nye Gråsten Rådhus

Als til Kruså skulle mase sig igennem flere snævre passager med mere og mere tung trafik.

Navnlig udenfor Den Gamle Kro ragede rejsestalden langt ud og efterlod ikke meget fortov. Smaller endnu var der ved Kraags gæstgivergård, der lå på hjørnet til Nygade og bl.a. husede det ugentlige smågrisemarked. Nu står Gråsten Rådhus tilbagetrukket på pladsen. Der var busholdeplads på Torvet, som for øvrigt ligesom Nygade havde belægning af brosten. Det larmede kraftigt, når de hesteforspændte ølvogne kørte gennem gaderne.

Hotel Gråsten brugte torvearealet til parkeringsplads, for bagved var der ingen plads. Her lå hotellets store sal (som nu er afløst af Aldi). Endvidere var pladsen, hvor der nu er centerparkering, optaget af hotellets lange keglebane, og ud til Ringgade lå kommunkontoret ved siden af det tidligere kommunale el-værk, der nu husede både vandforsyningen og brandstationen.

Jo der var fyldt godt op inde i byen.

Borggade var lidt bredere, men i svinget ved Skolegade lå mekaniker Laurids Minks cykelværksted langt ude i det nuværende vejareal.

Lidt forbi postkontoret havde indtil 1949 ligget en stor landbrugsejendom, Marie Petersens „Palæ”. Herfra var køerne hver dag drevet ud på markerne ved Nalmadebro og hjem igen. Derved skulle de bl.a. ligesom al anden trafik krydse jernbanen, hvor bommene ved håndkraft blev rullet ned af konen i ledvogterhuset, når der kom tog. Men så var man virkelig også ude af byen.

Da kong Frederik den 9. blev konge i 1947 skulle kongefamilien have livgarden med til Gråsten under sit sommerophold på Gråsten slot. Man kom da til at mangle et tilholdssted for de skiftende vagthold. Marie Petersen på Palæet fik held til at sælge bygningerne til Krigsministeriet, som det hed den gang. Dermed kunne hun realisere planen om at rykke ud til en nybygget gård, kaldet Dyrkobbøl. De gamle driftsbygninger blev revet ned og det store „stuehus” sat fint i stand til garderne. Fremtidig skulle de så marchere gennem de smalle gader op til slottet

Marie Petersen havde ejet det meste af jorden mellem Gråsten og Alnor. I tidens løb havde hun dog fået udstykket og solgt talrige byggegrunde, senest omkring 1939, da den nye kirkegård var anlagt og grundene ved Kirkegårdsvej blev solgt. (Pris pr. grund ca. 2.000 kr.!) Efter udflytningen lod hun Palægade anlægge og solgte grundene her. (Prisen var steget til 3.000 kr.). De tilbageværende arealer inde i Gråsten solgte hun til kommunen, således i 1950 3 ha. til losseplads (nu Engparken). Også ringriderpladen blev overtaget af kommunen. Ligeledes det, som hun kaldte „æ kall-tovt”, der lå lige over banen ned til Sildekulen.

Den nye udvikling i Gråsten begynder med at kommunen i 1952 erhverver Kraags gæstgivergård, flytter grisemarkedet ned til havnen og bygger det store og flotte nye rådhus. Ved indvielsen den 5. maj 1954 blev også det nye torv præsenteret, nu med asfalt på og med et smukt springvand, hvor Gråsten-pigen sidder på en fisk med et Gråsten æble i hånden. Skulpturen er udført af billedhuggeren Victor Kvederis og var en gave fra en Gråsten-dreng Fred Hansen, der var udvandret til USA, men som ikke havde glemt sin hjemby.

De første udflytninger.

Samme år, 1954, realiseredes den første udflytning af en såkaldt forurenende virksomhed fra byens midte. Fr. Latsch havde haft et fjerkræslagteri liggende på Bocks bjerg. Han havde bestemt sig for at flytte det udenfor byen. Det kom dog ikke længere bort end til den førnævnte „kall-tovt”. Her købte han kort før sin død hos kommunen ca. 8000 m², og hans søn Henrik Latsch lod opføre bygninger til Gråsten Fjerkræslagteri med særskilt beboelse for sig selv. Senere - omkring 1960 - blev slagteriet solgt til Peter Holm, som derefter producerede hundefoder på stedet. Langt senere er denne produktion flyttet endnu længere ud på Alnor næs. Fabrikken er inden for de senere år nedrevet og har givet plads for boligbebyggelsen på Ahlmannsvej

I 1957 flyttede en anden fødevarer virksomhed ud fra en lille gara-

ge med adressen Slotsgade 1. Det var Johannes Rasmussens salatfabrik. Også han ville ud af de snærende rammer inde i byen og købte ca. 1000 m² ved den nyanlagte Stjernevej. Det var ude på landet endnu på det tidspunkt. De eneste huse ved den nye vej lå langt borte ved den anden ende af vejen, og en del af området havde været brugt til cirkus om sommeren. Naturligvis blev det kun til en kort periode på det sted. Allerede i 1964 blev også disse bygninger for små og naboerne mente at produktionen medførte lugtgener. De kritiserede også kommunen for dårlig planlægning ved at tillade placering af en fabrik på det sted. Kommunen måtte erkende fejlgrebet. De købte ejendommen og lod her indrette Stjernevejens børnehave. Den blev indviet den 7. august 1965 under overværelse af dronning Ingrid. Rasmussen fik en større grund i det nye industrikvarter ved Teglkrogen. Her har Gråsten Salatfabrik gennem årene udviklet sig til en stor virksomhed.

Inde i Gråsten var der ikke meget plads til nye tiltag. Byens nye fjernvarmeverk havde dog i 1956 fået plads på Bocks bjerg, hvorfra Latsch havde flyttet sit fjerkræslagteri ud..

Ved Ahlefeldvej lå ganske vist som et grønt område den store park, der tilhørte Familien Ahlmann i Kiel. Kommunen forhørte sig flere gange hos stiftelsens bestyrelse om muligheden for et køb af arealet, helt eller delvist. Men det blev hævdet at fundatsen ikke levnede mulighed herfor. Der gik mange år, før det lykkedes kommunen at erhverve det fine område, hvor man mener at det første Gråsten slot har ligget.

Alnor Næs kommer i søgelyset.

Man indså nu at det ville blive nødvendigt at bevæge sig ud på Alnor Næs, som hidtil - bortset fra en lille randbebyggelse ved Nalmadebro - havde rummet landbrugsarealer og teglværker. Langs den sydlige side af halvøen - ud mod Flensborg fjord - havde der ganske vist i mange år været en bebyggelse kaldet Trappen og Alnor på begge sider af den gamle smalle færgevej ned til Egersund.

Alnor Næs ca. 1950. Trafikken til Gråsten gik over Nalmedebro og over jærnebaneskinneerne.

Vejen var blevet afløst af en ny amtslandevej til færgen. Men nogen større udvikling var ikke fremkommet.

Startskuddet til udviklingen på Alnor næs lød i sommeren 1958, da fabrikant Helge Palsbøll sammen med sin søn Ole Palsbøll og fulgt af Sønderjyllands erhvervschef Groth Bruun fra Åbenrå kom på besøg i Gråsten. De havde afsøgt grænselandet fra Højer i vest til Flensborg fjord i øst for at finde en byggegrund til en ny fabrik til fremstilling af herrekonfektion. Palsbølls fabrik i midten af København havde pladsmangel, og nu havde han fået store planer. Han regnede med at kunne beskæftige 200 syersker i en splinterny fabriksbygning. .

Nu var han standset på Nalmedebro og så ud over Ulsnæs. Og han var ikke i tvivl: Der på „Tinne Elleys mark” ned til Sildekølen skulle fabrikken ligge. Det kom den også til, men ikke uden besværlig-

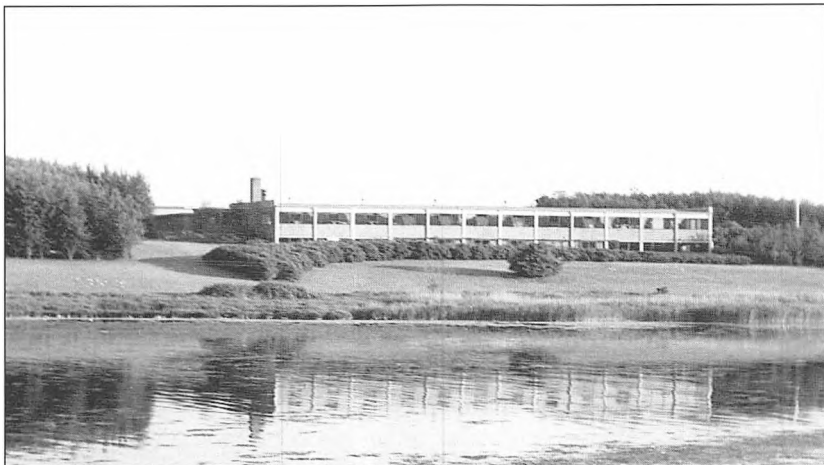

heder. Byplanmæssigt var der egentlig ikke nogen hindring, for der fandtes ingen love eller planer for området. Men der manglede en vej til marken. Frk. Elleys kreaturer blev drevet derud ad en sti fra Nalmadebro. Palsbøll var dog så begejstret, at han købte marken på stedet. Han kunne selv anlægge den nødvendige vej. Den skulle i så fald føre over Marie Petersens areal. Dermed var der lagt op til, at Palsbøll også købte alt hvad fru Petersen ejede øst for Nalmadebro. Prisen var i begge handler under 1 kr. pr. m² .

Fabrikationen skulle i gang hurtigst muligt. Endnu samme år begyndte man med arkitekt Jens Dall, Åbenrå, som idemager opførelsen af 2 dobbelthuse på Nalmadebro og lidt senere yderligere eet med facade til den nye Vibevej. Husene var på snedig vis forberedt til at kunne deles i flere boliger, idet der var sat indvendige brandmure op. Efter at den nye fabrik var taget i brug - den blev indviet den 5. juli 1962 - blev dobbelthusene solgt. Det første blev overtaget af Brdr. Overgård, der i nogle år havde værksted der. Men senere er der indrettet 3 boliger i huset. Det andet hus blev købt af Brdr. Conradsen, som omdannede huset til ejerlejligheder. Huset på Vibevej solgtes til en funktionær på fabrikken.

Nalmadebro med „Trekanten”, I baggrunden de ubebyggede marker

Konfektionsfabrikken, som fabrikant Helge Palsbøl byggede i 1958. I december 1969 overtog Danfoss bygningerne og i marts 1970 startede produktionen. Virksomheden voksede hurtigt. Den fylder i dag et stort område med mange bygninger og har 850 ansatte.

Den nye fabrik havde i begyndelsen kun adgang ad en smal grusvej ud fra Nalmadebro (nu Brinken), og Palsbøl ville gerne have mere gang i planlægningen. Han havde i oktober 1961 fået arrangeret et møde med amtmanden og formændene for de omliggende kommuner med det formål at få ændret kommuneskellene. Fabriksgunden og en del af det påtænkte boligområde lå i Rinkenæs

---

Byggegrunde i Graasten

På Palsbølls jorder ved Nalmadebro sælges nu byggemodne grunde for 10—15,000 kr. Ingen yderligere vej- og kloakafgift.

Henvendelse om nærmere oplysninger til

Fabrikant O. Palsbøl,
tlf. 5 12 09.

Landsretssagfører Sven Kjems,
tlf. 5 11 40.

Fra „Graasten og Omegns Folkeblad“ april 1962

kommune, medens resten lå i Gråsten. Det ønskede han at få ændret. Mødet førte ikke til noget konkret resultat, men det blev et opspil til den kommunesammenlægning, som blev gennemført nogle få år senere, nemlig pr. 1. april 1966.

Situationen var nu i 1962 den, at Palsbøll ejede ca. 12 ha. byggejord ved Nalmadebro, som han påtænkte at udstykke til boligbygelse. og øst for dette en mark på ca. 5 ha, som han var i gang med at bygge sin fabrik på.

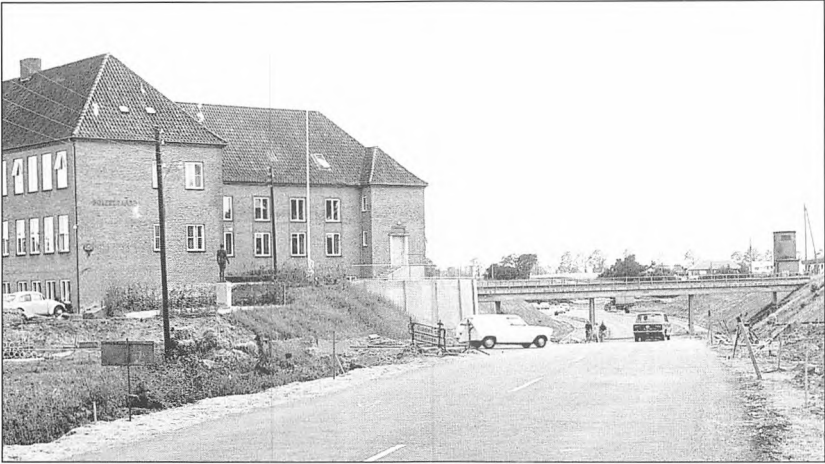
Endnu var der ikke lavet officielle planer for området, og Sildekulevejen eksisterede ikke. Udspillet til en byplan kom igen fra Palsbøll, der den 12. maj 1962 lod tinglyse en deklaration for boligområdet. Ifølge denne skulle der udlægges 5 boligveje og der skulle foretages kloakering, så der kunne udstykkes mere end 100 byggegrunde. Den ene af vejene var Brinken, som samtidig kunne tjene fabrikken som en bedre adgangsvej. Det var et privat initiativ af rang.

Kommunen overtager føringen.

Dette udspil blev nu fulgt op af Gråsten kommune, som ved en ny landsbygge lov af 1960 havde fået mulighed for at indrette en byg-

I oktober 1966 påbegyndes arbejdet med den nye vejføring under jernbanen.

Jernbanebroen er færdig i sommeren 1970

ningsvedtægt for kommunen. Dette arbejde blev sat i gang, men det tog nogen tid, fordi det skulle koordineres med Rinkenæs kommune, som forberedte en tilsvarende vedtægt. De to bygningsvedtægter blev vedtaget med få dages mellemrum, nemlig i Gråsten sogneråd den 11. november 1963 og i Rinkenæs 2 dage senere. En medvirkende drivkraft til arbejdet med planlægningen var, at den i mange år stærkt savnede Egersundbro nu så ud til at kunne blive en realitet. Efter flere forgæves tilløb i 1930'erne og efter krigen, havde der i 1953 været et afgørende møde med den daværende trafikminister om sagen. Broplanerne lå derefter og ulmede i ministeriet, og i oktober 1964 kom den endelige godkendelse af projektet. Det betød travlhed i de omliggende kommuner, for brobyggeriet forudsatte en del omlægninger af vejtrafikken.

Den nye 4-sporede vej til broen skulle forsynes med en ny tilkørselsvej fra Gråsten, så trafikken kunne flyttes fra Nalmadebro (den gamle hovedvej 8) over til en helt nyanlagt vej, der fik navnet Silde-kulevej. Den er ikke at finde i vejregistret, for den er facadefri. Den skulle forbinde Ahlefeldvej med brovejen via en tunnel under jernbanen, og den skulle afskære den inderste vig af

Sildekulen. Her var der store problemer med den nye dæmning, der krævede et stort jordarbejde.

Den nye vej kom til at spille en afgørende rolle for planlægningen af arealbenyttelsen på Alnor næs.

Kommunen valgte med den nye bygningsvedtægt at acceptere tingenes tilstand, således at arealet vest for vejen blev boligområde, mens hele resten af det ledige areal på næsset blev udlagt til erhvervsmæssig bebyggelse.

I Gråsten var borgerne naturligvis glade for udsigten til at få en bro over Egersund og en ny god vejforbindelse dertil, men tanken om erhverv på næsset blev mødt med megen kritik. Mange fandt det urimeligt at bruge et så smukt område til fabriksbygninger, når private familier kunne have fået smukt beliggende kystnære boliger der. Da der senere fremkom planer om et indkøbscenter, blev også mange af forretningsfolkene i Gråstens bymidte betænkelige.

Sognerådet stod dog fast på planerne og begyndte straks at erhverve arealer til byggemodningen som man ventede sig meget af. Palsbølls smukke konfektionsfabrik lå jo nu færdig til at åbne festen.

Mens boligerne i de følgende år skød op ved Vibevej og Rylen og senere ved Brinken og Mågevej, lagde kommunen planer for udviklingen af hele det store erhvervsområde øst for Sildekulevejen.

Store arealerhvervelser.

Det første areal til formålet havde Kommunen erhvervet i 1962, nemlig en mark på ca. 3,7 ha. som havde tilhørt hestehandler Madsens enke. Derefter gik det slag i slag. Endnu samme år købte man Harald Ludvigsens mark på ca. 4,7 ha og i 1963 lykkedes det kommunen at købe teglværksejer Tycho Tychsens afgravede lerjorder på 20 ha. Priserne for disse jorder varierede fra 2 til 2,50 kr. pr m². Enkelte andre arealer med god strategisk beliggenhed blev det noget dyrere at erhverve.

Det var mange penge for kommunen at skaffe, men det skulle vise sig at være en god investering, selv om salgene lod vente nogle

år på sig. Forsinkelsen skyldtes navnlig den besværlige vejføring over Sildekulen og under jernbanen med deraf følgende risiko for at politigården skulle skride ud. Her måtte der opføres en kraftig støttemur. Den sidste del af vejen kunne først tages i brug i 1970. Indtil da måtte trafikken ledes ad den ny anlagte Ahlmannsvej op over den gamle baneovergang, hvor der dog nu var kommet blinklys og automatiske bomme. . Først den 27. maj 1970 kunne Jydske Tidende skrive: „Gråstens Sildekulevej bliver færdig i sommer” !

Hovedvej 8 forlægges.

Arbejdet med Egersundbroen gik derimod planmæssigt fremad og broen blev indviet den 19. juni 1968, under overværelse af prinsesse Benedikte. Nu blev så hovedvej 8 forlagt. I stedet for at gå gennem Gråstens smalle gader passerede den Broager og forløb i 4 spor gennem Egersund og ud på broen. Oprindeligt var det meningen, at de 4 spor skulle have fortsat i en stor bue udenom Rinkenæs, men denne omfartsvej var der ikke råd til . Man nøjedes med at føje en „grisehale” på, så vejen gennem 2 sving kunne ledes ind på den gamle hovedvej gennem Rinkenæs. I den aktuelle diskussion om motorvej til Sønderborg gemmer der sig dog stadigvæk et alternativ, der bygger på det gamle projekt: „Rinkenæs omfart”.

Selv om presset på det indre af Gråsten blev lettet meget, måtte man dog stadig tåle trafikken fra Felstedvej m.v., som nu skulle finde hovedvej 8 ved at køre ned ad Slotsbakken forbi slottet og gennem byen. Heldigvis havde man allerede ved etableringen af boligområdet på Apotekerbakken forudset, at der også kunne blive brug for en „lille omfartsvej” i byen, idet Kongevej i 1946 var blevet udlagt i en sådan bredde, at den kunne udgøre begyndelsen til en gennemgående vej langs med jernbanen ned til den daværende Stationsvej og videre ad denne til indmundingen i den nye Sildekulevej. Samtidig med at broprojektet blev skudt i gang i 1964 gik kommunens teknikere i gang med at tegne Kongevejens forlængelse, og allerede den 3. maj 1965 blev der foretaget ekspro-

priationer af de nødvendige arealer. Som led heri skulle der også fjernes bygninger. Det gjaldt således en smuk bygning i Nygade, der tilhørte tandlæge Schmidts enke. Endvidere måtte et par store tømmerlader ved Bøgns Trælasthandel rømmes. Det sidste førte til en ændret anvendelse af forretningen, hvorved ejeren Leif de Molade - tvunget af omstændighederne - fik ideen til at flytte op på Alnor næs. Dermed fik kommunen allerede den første køber af areal i erhvervsområdet.

Der blev næsten lige så meget besvær med at bygge den lille omfartsvej, (forlængelsen af Stationsvej langs jernbanen til Sønderborgvej - idag Kongevej), som der var ved Sildekulevejen. Der var de samme problemer: Dæmningen langs med jernbanen krævede stort jordarbejde og endvidere var tunnelbyggeriet, hvor vejen krydser både afløbet fra slotssøen og Kastaniealleen meget besværligt. Først den 17. september 1971 kunne Jydske Tidende også her melde: „Gråstens nye ringvej er nu i sigte”.

Det hvide hus til højre i billedet tilhørte tandlæge Schmidts enke. Det måtte nedrives for at skaffe plads til Kongevejens forlængelse.

På det tidspunkt var realiseringen af Ulsnæs indkøbscenter forlængst begyndt.

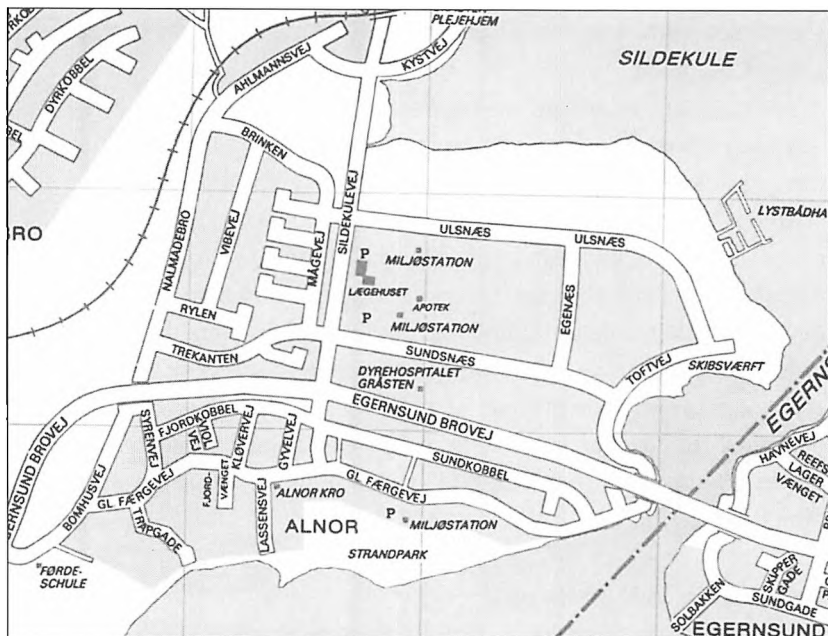
Kommunens teknikere med kommuneingeniør C. G. Warming som drivkraft havde planlagt at skabe mulighed for et egentligt indkøbscenter på den „forreste” del af de indkøbte arealer. Der blev sat af til 2 stamveje gennem området: „Ulsnæs” og „Sundsnes” med en afstand af ca. 250 m. Mellem disse nye veje - i en dybde af ca 120 m - skulle der være plads til butikker og andre daglige funktioner. Det forberedende arbejde forgik i 1968/69 og resulterede i en plan, der viste de reserverede byggefelter og de mellemliggende færdselsarealer inklusive et lille torv. Endvidere blev der afsat to større parkeringsarealer, eet med indkørsel fra Ulsnæs og eet med indkørsel fra Sundsnæs. Bebyggelsen og benyttelsen blev reguleret ved en den 4. juni 1969 tinglyst deklARATION.

Gråsten får en Superbrugs.

Den interessant, der havde presset mest på for at få centret etableret, var Gråsten og Omegns Brugsforening., hvis „brugs” inde ved Torvet

Centret i 1978 med lægehuset til højre og brugsen til venstre.

i Gråsten centrum var blevet for lille. Man talte i bestyrelsen om, hvilke udvidelsesmuligheder der kunne være, og en tid gik der i Gråsten rygter om, at man ville købe Hotel Gråsten og bygge den om til butik. Skønt rygter var fejlagtigt gav det dog stødet til, at en kreds af borgere i Gråsten, som ønskede at bevare byens hotel, fik dannet et aktieselskab, som „reddede” hotellet i nogle år.

Nej, brugsen gik en anden vej. Der blev indledt forhandlinger med brugerne i Rinkenæs og Egersund om en sammenlægning. Disse resulterede i at brugerne i Gråsten og Rinkenæs fusionerede. På en generalforsamling den 20/8 1968 blev det bestemt, at man med de nye fælles kræfter ville bygge en ny butik, som skulle ligge i Ulsnæscetret.

Der havde forinden været kontakt til FDB's konsulenttjeneste, der så tidligt som i marts 1967 havde fået tilsagn fra Gråsten kommune om, at der kunne disponeres over et areal på ca. 7.000 m², såfremt alle forudsætninger kunne opfyldes.

Men planlægning tager tid !

Bl.a. skulle sagen en tur omkring Åbenrå amtsråd, hvor vejinspektør Peer Holm i et møde i vejudvalget den 4. november 1968 udtrykte betænkelighed m.h.t. centrets placering øst for Sildekulevej, idet dette ville medføre "megen krydsende trafik" fra boligområdet mod vest ! Amtsrådet skød dog denne betænkelighed til side, hvorimod man som en delvis indrømmelse til vejinspektøren besluttede ikke at ville tillade gående adgang fra busstoppestedet direkte til centret. De faktiske forhold i dag vidner imidlertid om, at forbudet var illusorisk.

Endelig - den 21. maj 1969 - kunne der underskrives skøde til Gråsten og Omegns Brugsforening på matr. nr. 245 af Gråsten med 6.088 m². Prisen var 16 kr. pr. m². På skødetidspunktet var byggeriet i gang og det forløb hurtigt. Indvielsen af den nye brugs fandt sted den 30. oktober 1969.

I købet var indbefattet det areal, som skulle stilles til rådighed til fælles parkeringsplads. I 1974 blev der tilkøbt et mindre areal.

Gråsten Trælast

På samme tid, som den nye superbrugs begyndte sin virksomhed, blev de store laminerede spær til Gråsten trælasthandels nye bygning bragt på plads. Her blev der den 28. november 1969 holdt rejsegilde på en næsten 4.000 kvm stor bygning. Den blev opført på en grund i umiddelbar tilknytning til butikscentret.

Som tidligere nævnt måtte trælasten fjerne nogle bygninger, der hvor Kongevej skulle føres igennem langs med jernbanen., så det hastede med at finde en passende erstatningsgrund. Kommunen havde allerede i december 1967 tilbudt direktør Leif de Molade at han kunne købe 10.000 m² på Alnor næs for 16 kr/m². Et så stort areal kunne ikke indpasses i selve centret. Men de Molade fik lov til at skære en god bid af den store lagkage og fik en virkelig god beliggenhed til sine nye bygninger.

Den nye trælasthandel blev taget i brug i august 1970. Først derefter kunne de gamle bygninger ved Havnegade (Bocks Bjerg) fjernes, så anlægget af Kongevej kunne fremmes.

Lægehus og apotek.

I 1970 var der 6 praktiserende læger i Gråsten, fordelt på 3 steder: Ringgade 4 (hjørnet ved Nygade): Viggo Nielsen, Uwe Møller og Walter Hänel, Stationsvej 6 (nu Kongevej 74): Svend Trøst Emborg og Jens Christian Emborg, Ahlefeldtvej 3 (nu nedrevet): Jørgen Thygesen Kristensen.

Lægerne havde set, hvordan der andre steder var etableret lægehuse med kollegialt samarbejde på en fælles basis. Da tanken om noget lignende i Gråsten dukkede op hos lægerne, og da det endvidere forlød, at man havde forestillet sig en beliggenhed i det nye center, fremkaldte det kritik fra formanden for Gråsten Handelsstandsforening, boghandler Chr. L. Thiesgaard. Han havde taget en snak med lægerne for at formå dem til at udsøge sig en grund i byen, om muligt i Ahlmannsparken. Thiesgaard mente, at Ulsnæs lå for langt fra banegården og navnlig fra apoteket på Slotsbakken.

Men Ahlmann-familien var stadig modvillig m.h.t. grundsalg, så lægerne valgte at købe en grund på ca. 3.000 m² i butikscentret. Der var blevet stiftet et selskab til formålet: A/S Lægernes Hus.

Den 14. september 1971 annonceredes licitationen af arkitekten, Erik Müller, Haderslev, og den rådgivende ingeniør Sloth Møller, Sønderborg. 600 m² skulle bebygges, mens resten indgik i det store fælles parkeringsareal.

Det færdige lægehus blev taget i brug den 1. oktober 1972.

Der var stadig nogen utilfredshed i byen, fordi der nu var blevet længere fra lægerne til apoteket. Men dette dilemma kom man efter nogle få år ud af, idet apoteker A.K. Andersen i 1977 besluttede sig for på grund af alder at afhænde sit apotek. Dette havde siden 1830 haft til huse på bakken op til slottet. Hertugen havde forordnet, at det ikke måtte flyttes fra den for ham bekvemmelige beliggenhed.. Det var således en gammel tradition, der blev brudt, da den nye ejer, apoteker Henrik Højmark ønskede at bygge nyt på Alnor næs.. Han var så heldig at kunne erhverve den sidste ledige grund i centret og fik den 18. januar 1978 skødt på ca. 1400 m² yderst mod den

Bygningen som Brdr. Conradsen lod opføre. Her er i dag skoforretning, Bodega Magitte, tøjforretning og boghandel.

sydlige parkeringsplads. Det nye apotek stod færdigt samme år, og nu var der kun 100 m at gå for dem, der skulle fra lægen til apoteket.

På kun 8 år var centret blevet fyldt op !

En stor nabogrund til lægehuset var i 1974 blevet købt af Brdr. Conradsen, som lod opføre en arkitektonisk særpræget „basar-bygning” med murede buer. Den blev efterfølgende opdelt i ejerlejlighedslokaler, der i dag rummer en stor skotøjshandel, en bodega, Magitte, en forretning med dametøj og en bog- og papirhandel. Over boghandelen er der som det eneste sted i centret indrettet en 1. sals etage, hvor senest Karen Fabricius havde papirklip-værksted.

Også i 1974 købte Brdr. Toft den næstliggende ligeså store grund Her blev bygget en stor og flot butik til erstatning for de små lokaler, man havde haft i Borggade. Efter brødrenes død indehaves forretningen nu af Hans Peter Toft, som i flere år har været formand for Gråsten handelsstandsforening.

Ved siden af Radio-Toft ligger discountbutikken Netto. De seneste grundsalg vedrører sriben langs med centrets „bagskel”. Her er allerede nævnt apoteket. Mellem dette og Superbrugsen er der blevet plads til en ejendomsmægler, en frisør og til Faktas lange facade. Bag frisørsalonen skjuler sig den lille „Garnhytten”.

Men nu er så også hvert hjørne i Ulsnæs-centret udnyttet. Kunne man have fundet plads til det andre steder i Gråsten ?

Det eneste rimelige alternativ havde været Ahlmannsparken, som langt om længe blev fravristet stiftelsen. Men den har fundet fornuftig anvendelse på anden måde.

Alnor Næs

Med hensyn til resten af Alnor Næs, „den store lagkage”, som kommunen erhvervede først i 60-erne, gik det i begyndelsen lidt trægt med udstykningen og salget.. Det var begyndt så godt med trælasthandelens placering i 1969, men samme år kom der et tilbageslag, idet pioneren på området, fabrikant Helge Palsbøll, måtte melde pas. Man havde i 7 år haft en god og stigende produktion i konfektionsfabrikken, navnlig af herrebenklæder. Afsætningen skete fortrinsvis gennem grossererfirmaet Boss of Scandinavia. Desværre var der her slået lidt for store brød op. Boss kunne ikke betale rettidigt for leverancerne og gik i betalingsstandsning. Trods ihærdige forsøg på at ride krisen af, måtte man opgive at videreføre produktionen. Man fandt ikke støtte hos Gråsten Bank og ej heller hos kommunen. Da der blev mulighed for det, valgte kommunen at satse på Danfoss, der havde meldt sig som køber til fabriksbygningerne. Ole Palsbøll, der havde ledet fabrikken, måtte med nogen bitterhed i sindet sige farvel til Gråsten, men for byen blev Danfoss et guldæg. De 200 syersker kom efter omskoling snart i arbejde igen. I dag kan Danfoss

med sine mange afdelinger bruge hver en ledig plads på Alnor næs.

På et tidspunkt så det ellers ud som om rederiet C. Clausen ville blive den store matador. Firmaet havde kreaturskibe i fart over det meste af jorden og havde udset sig Gråsten som base. Hvor før Tycho Tychsens teglværk havde fabrikeret mursten, ville Clausen anlægge et værft, og hans plan gik ud på, at den nye vej Ulsnæs skulle ende ved værftet. Sognerådet var noget forfærdet over de vilde planer, men af forskellige grunde faldt de til jorden.

Hermed blev der adgang for andre interesserede. Det førte til flere udflytninger inde fra Gråsten, som for eks. Batzlaffs stenhuggeri og Vitfoss. Ikke mindst fik Peter Holms dyrefoderfabrik på Nalmadebro mulighed for at flytte bort derfra..

Også nye virksomheder udefra kom til. En af de mest arealkrævende var Chr. Hansens Fabrikker, som producerer osteløbe.

Her i 2003 er Alnor Næs så at sige fyldt op, og der er livlig trafik til og fra området, samtidig med at Ulsnæs-centrets store parkeringspladser er stærkt udnyttet.

På sporet af oldemor.

Poul Grosen Rasmussen er født i 1948 i Fredericia. Hans mormor, Anna Christine Hansen er født i Gråsten i 1886. Efter ægteskabet i 1906 med Marius Pedersen flyttede familien fra Gråsten. Efter at have boet i forskellige byer i Jylland byggede de sig et hus i Strib og slog sig ned der. Poul Grosen Rasmussen har ofte været på besøg hos bedsteforældrene og flere gange hørt den rørende historie om oldemor Christine, der havde gået så grueligt meget igennem i sit liv.. Svig, utroskab, fattigdom og ensomhed var de billeder, der havde fæstnet sig i barndomserindringer om oldemor.

Artiklen er et forsøg på at finde belæg for historien. Ved at følge sporene af oldemor i kirkebøgerne, i skudsmålssbogen, i avisen, i brevene og i de efterladte fotos har det været målet at finde dokumentation for oldemors skæbne.

Artiklen er et forsøg på at finde belæg for historien. Ved at følge sporene af oldemor i kirkebøgerne, i skudsmålssbogen, i avisen, i brevene og i de efterladte fotos har det været målet at finde dokumentation for oldemors skæbne.

Set i det store perspektiv oplevede min oldemor, Christine Wahlgren store op- og nedture, fattigdom, hårdt arbejde og et endeligt i det fremmede fjernt fra hjemstavnen. Hun blev født i Sverige, blev gift i Gråsten og døde i Amerika.

Det første spor af min oldemor finder jeg i et brev fra Landsarkivet i Vadstena, Sverige. Min fætter ønskede at skifte efternavn fra Pedersen til Wahlgren og måtte af den grund dokumentere, at hans oldemor faktisk hed Wahlgren. Første skridt i denne proces var en henvendelse til præsten i Gråsten for at få dokumenteret, at hans farmor, Anna Christine Cæcilie Hansen var født i Gråsten som datter af Christine Hansen, født Ohlsen Wahlgren. Herefter gik jagten til

Landsarkivet i Vadstena, der kunne dokumentere, at ”en pige Christine blev født den 3. august og blev døbt den 10. august 1851 i Søderåkra Församling (sogn) som datter af sømand Håkan Wahlgren og hans hustru Anne Kajsa Jonsdotter i Övraby”. En efterfølgende søgning i kirkebogen for Söderåkra 1851 og i mormoner-nes database kunne bekræfte disse oplysninger. Christine er den ældste af de 6 børn, som Håkan Wahlgren fik med henholdsvis Anna Kajsa Jonsdotter og Frederika Danielsdotter.

Et godt skudsmål.

Det andet spor af min oldemor finder jeg i hendes skudsmålsbog fra 1869. Skudsmålsbogen er taget i brug den 1. maj 1869 og her læser man, at hun på dette tidspunkt befandt sig på Grøngrøft, en større landejendom ejet af familien Bachmann. Skudsmålsbogen er fyldt med ros og positive vurderinger af hendes indsats alle de forskellige steder, hvor hun har været ansat. Christine har således været lejet som køkkenpige fra den 1. november 1870 til den 1. maj 1871 hos Bernhard Sieverts, forpagter på Mejerigården, Gråsten til en løn på 13 Rigsdaler Courant og får ved afgang skudsmålet: Opførsel god. Herefter fæstes hun fra 1. maj 1871 til 1. november 1873 hos Jørgen Andersen i Dybbøl og forlader tjenesten med skudsmålet: God opførsel. I skudsmålsbogen afslutter Christine sin karriere med en ansættelse hos Johan Hinrich Hansen, en købmand i Sønderborg fra den 1. november 1873 til den 1. november 1876. J.H.Hansen har tilsyneladende været meget begejstret for Christines indsats i den treårige ansættelsesperiode, for han gav hende følgende skudsmål: ”Ved hendes afgang kan jeg ikke undlade at meddele hende det i enhver retning bedste skudsmål, da hun overalt har vist en opførsel til min kones og min fuldkomne tilfredshed”.

Hvad kan nu være forklaringen på, at Christine i 1869, som knap 18-årig dukker op på Gråstenegnen, som det fremgår af skudsmålsbogen?

Forelsket i en sømand.

Christines far, Håkan Wahlgren var sømand og hendes tilkommende mand, Heinrich Hansen var også sømand, så det kan være, at de har været på mønstret det samme skib. Gennem faderen kan Heinrich som 17-årig have truffet Christine, blevet forelsket i hende og taget hende med til Gråsten.

I bogen "Småskibsfart fra Egersund og Fjordeggen" udgivet af Aabenraa Museum i 1994 fortælles der i et kapitel om "Skibenes fart", at "de første historiske belæg for skibsfarten på Egersund er i forbindelse med handelen mellem Danmark og Gotland". I 1800-tallet stod Sønderborg, Egersund og de mindre steder ved Flensborg Fjord for lidt over 55% af teglfarterne. "Efterhånden som Egersundskibene blev større og deres antal voksede, søgte skipperne også andre markeder. Flere blev beskæftiget mellem danske, svenske og tyske havne med fragter af korn, foderstoffer, kalk og cement, brændsel m.m." Söderåkra ligger tæt ved havnebyen Kalmar, der lå på teglfarternes rute til Sverige og med stor sandsynlighed var ankomsthavn for skibstransporterne fra Egersund og de øvrige byer ved Flensborg Fjord.

Hungersnød og misvækst.

En anden-og nok mere sandsynlig forklaring er, at Christine i en alder af 17 år, som så mange andre svenskere udvandrede til Danmark på grund af de dårlige tider i Sverige. I Richard Willerslevs bog "Den glemte indvandring" kan man således læse, at "den svenske indvandring til Jylland i løbet af 1850-erne havde nået sådant omfang, at der for driftige forretningsfolk var betydelige fortjenstmuligheder ved en planlagt hvervning og organiseret transport til Jylland". Og videre står der, at "den stærke udvandring i 1860-ernes anden halvdel sættes i forbindelse med det sydsvenske landbrugs krisear i 1867 og 1868, hvor fremfor alt Kronoborgs len i Småland blev ramt af misvækst". Kronoborgs len ligger tæt på Kalmar len, der er det område, som Christine kom fra. Christine kan således være søgt væk fra sin hjemstavns på grund af hungersnøden og misvæksten i

landbruget – lokket af driftige forretningsfolk, der kunne fortælle om de meget bedre levevilkår i Danmark. Fra Christines familie drog både hun, søsteren Hilda og broderen Karl August til Danmark.

Et skib ved navn Christine.

Det tredje spor af Christine finder jeg i Gråsten kirkebog fra 19. oktober 1877. Heri står der at Christine Ohlsen Wahlgren som 26-årig vies til skipper og kaptajn, Heinrich Hansen, født den 3. april 1852 i Gråsten. Heinrich Hansen er ud af en sømandsfamilie og opkalder sit skib efter sin nye hustru. Hans far var skipper Hans Peter Hansen, Stengerodde, Gråsten, født den 21. juni 1808 og hans mor var Anna Frederike Henriette Hansen født Knudsen den 30. september 1809 i Egernsund.

Heinrich var den næst yngste af 8 søskende, hvoraf de fleste boede på Gråstenegnen. En søster Cecilie blev gift med Johann Böhlers i Gråsten, en anden søster med møller Gustav Petersen i Skelde og en ugift søster boede i Sønderborg.

*Ungdomsbillede af Heinrich
Hansen f. 1852*

*Christine Wahlgren t.h.
og hendes søster Hilda
Wahlgren*

I de følgende år oplevede Christine på Stengerodde en række glædelige fødsler og en del triste dødsfald. Med Heinrich får Christine alt i alt 9 børn, hvoraf de 3 dør indenfor det første leveår. Den ældste er Hakon Peter Hansen, der blev født den 29.marts 1881. Efter de to næste drenges død, følger Heinrich, der blev født den 23.november 1884. Af de følgende 5 børn overlever Carl og 3 piger, Anna, Emmely og Christine.

Forsvundet skib.

Christines lillesøster Hilda Sofie flyttede til Sønderjylland i 1882

og havde en tid plads på Avnbølmark. Til Heinrichs barnedåb, den 15.oktober 1882 optræder hun i Gråsten kirkebog som den ene af de 3 faddere. Tilsvarende er hun en af de 3 faddere. ved Carls barnedåb den 31. januar 1886.

At være gift med en sømand har ikke været uden bekymringer og sorger for Christine. At sejle på de store oceaner har været forbundet med stor risiko, men også sejlads i lokale farvande som Flensborg fjord kunne få skæbnesvangre følger. Det vidner Gråsten kirkebog fra den 18.juli og dagbladet Dannevirke om. I Gråsten kirkebog fra den 18.juli 1886 kan man læse om Christines svogers skæbne. Heinrich Hansens bror, Hans Peter Hansen og dennes søn, Hans Adolph Hansen druknede på Flensborg fjord den 18.juli 1886, da deres skib gik ned. Liget af Hans Peter fandt man tæt ved land mellem Kollund og Sønderhav på den ene side af fjorden og liget af Hans Adolph fandt man i nærheden af Glücksborg på den anden side af fjorden.

I dagbladet Dannevirke fra den 22.juli 1886 beskrives hændelses-

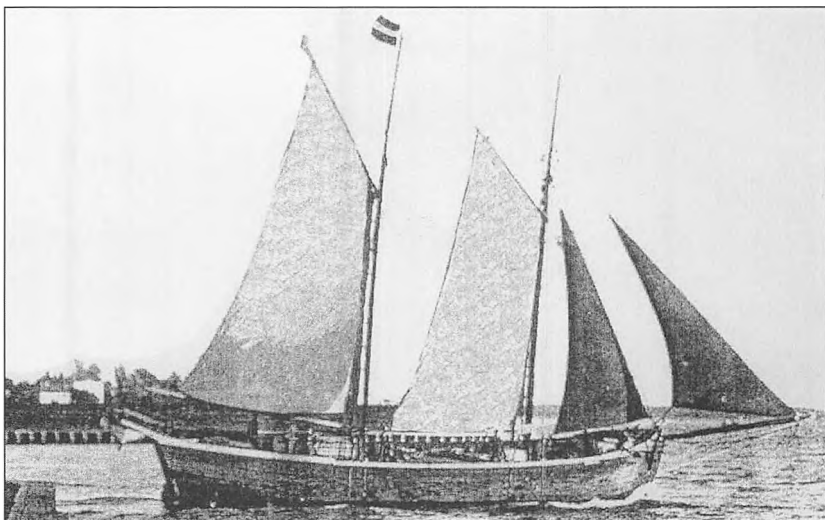

Ladepladsen ved Stengeroddeskoven

*Christine Wahlgren og
Heinrich Hansen*

forløbet på Flensborg fjord under den dramatiske overskrift: "Forsvundet Skib". Avisen refererer til oplysninger i en Flensborg-avis, som meddeler, at det lille skib "Søridderen", der søndag afgik fra Flensborg til Gråsten er forsvundet. Det tilhører H.P. Hansen på Stengerodde. Det var stærkt ladet og havde desuden en dækslast af træ. Ejeren af skibet og hans 10 år gamle søn samt arbejderne Fritz

*Skonnerten „Christine” på vej ud i Flensborg Fjord, sandsynligvis
ført af Heinrich Hansen. (privat foto)*

Mandskabet på „Christine“ i 1892. Billedet er taget i Brunsbüttel havn. Christine ses i baggrunden.

Tarp og Fritz Schmidt befandt sig ombord. Sidstnævnte er drevet i land ved Okseøerne på nogle stykker træ, men man har intet angivet om skibets skæbne. Der er blevet foretaget undersøgelser med dykker, men hidtil uden resultat.

Denne drukneulykke må have gjort et stærkt indtryk på Christine, som var meget tæt på denne familie. I Gråsten kirkebog fra 1877 optræder hun således som en af de 3 faddere til Hans Adolphs lillebrors, Hans Peter Hansens dåb den 9. september 1877. Familiebånd har der også været til Heinrichs ældste søster Cecilie Böhlers, der er fadder til to af hans og Christines børn,

Enke med 6 ukonfirmerede børn.

Det fjerde spor af Christine finder jeg i Gråsten kirkebog fra 19.oktober 1895. Heinrich Hansen dør den 19.oktober af dårligt hjerte og begravnes den 23.oktober 1895. I kirkebogen optræder Christine som enke med ikke mindre end 6 ukonfirmerede børn. Den ældste er 14 år og den yngste er 5 år. Christine efterlades ikke ubemidlet. Et

*De seks børn.
Billedet er sandsynligvis taget kort efter fadrens død i 1895*

hus på Stengerodde og et større træskib skulle, efter sigende have været gældfrit ved Heinrichs død. Men Christine var ikke sømand – kunne ikke føre skibet og på denne måde sikre det økonomiske grundlag for familien. Det er måske forklaringen på, at hun allerede den 22.december 1896 igen optræder i Gråsten kirkebog som brud og her får bekræftet sit andet ægteskab med en ny sømand, Hans Clausen Kiel, skibsfører fra Stengerodde, født den 22.juli 1872 i Rinkenæs. Hun er 45 år ved ægteskabets indgåelse og han er blot 24 år. Hvor har de truffet hinanden og hvordan turde Christine binde an med en så ung mand?

Forklaringen kan være den, at Hans Clausen Kiel måske allerede

var en kendt person i familien. Det er en kendsgerning, at Hans Clausen Kiels yngre søster, Andrea Johanne Maria Clausen, født den 4.april 1880 giftede sig den 28.oktober 1910 med et af Christine og Heinrichs børn, nemlig Heinrich Hansen født den 23.november 1881 i Gråsten.

Det er forståeligt, at Christine i en alder af 45 år og med 6 ukonfirmerede børn så hurtigt fandt sig en ny mand i den nære familie og vennekreds. En ny mand, der kunne give hende tryghed, bistå med opdragelsen og sikre det økonomiske fundament for familien. Der var jo ikke noget der hed enkepension og social bistand i 1895.

Familiens ændrede situation kan i øvrigt aflæses i forsømmelsesprotokollen for Graasten Kommuneskole 1888-1902. Heri kan man følge 5 af Christines børn gennem deres første 3 år i skolen. Ud for de 3 første børn er Heinrich Hansen angivet som forsørger (1889-94). I 1895 er Heinrich Hansens enke registreret som forsørger for Anna Hansen og sidst er Christines nye ægtemand noteret som forsørger af Emmely Hansen.

”Forglem mig ej”

Det nye ægteskab har dog ikke været en dans på roser for Christine, hvilket klart fremgår af det femte spor af Christine. I et brev, dateret Gråsten, den 8.september 1908 og stilet til sønnen, Heinrich Hansen skriver hun følgende:”Kære Søn. Tusind tak for dit kort og for de 10 mark du gav mig. Det var net af dig. Jeg får en bluse af D. Hun syr den for mig. Hun er en god pige. Bedste Heinrich du skriver om min sundhed. Det er ikke så godt, men jeg slæber for at ernære mig selv for far sender mig ingen. Jeg går hver dag om formiddag ved Kosses. De kan ingen pige få. Det får jeg 5 grossen om dagen for, men så har jeg min føde der. Carl kommer til 11.september. Han vil ud at sejle og fader har hans køjetaske og jeg har skrevet 2 gange, til at han skulle sende mig det hjem, men det kommer nok ikke. Det kan han vist bruge. De er atter ude i det fremmede aldrig her hjemme. Det er ikke godt at have en mand, der slet ikke kommer hjem (....) Jeg glæder mig til at du er sund og rask og at det

går dig godt. Nu slutter jeg med tusinde hilsner og kys til dig min elskede søn. Forglem mig ej”.

Christines søn, Heinrich Hansen har efterfølgende tilføjet følgende beske kommentar:”Dette er et brev fra min kære mor, da hun var gift med den slubbert til Hans Clausen Kiel”.

”Slubberten” fra Rinkenæs.

Hvad kan have været grunden til, at Christines nye mand aldrig var hjemme hos hende? En mulig forklaring har jeg fundet i en papkasse, der blev indleveret til lokalarkivet i Gråsten. Papkassen indeholdt breve, dokumenter og fotoalbum fra boet efter Christines sønnesøn, Heinrich Hansens søn Christian i Rinkenæs. Et af disse fotoalbum har Heinrichs hustru Andrea sandsynligvis arvet efter sin ældre bror Hans Clausen Kiel. I dette fotoalbum er der et fotografi af Hans Clausen Kiel sammen med en ung kvinde, Henny Matula, født i Prag. Hans Clausen Kiel er tilsyneladende blevet skilt fra Christine og har giftet sig med Henny. De bosatte sig i Kiel og får senere en søn Heinz Clausen Kiel. Heinz er født den 18.juli 1922. Hans Clausen Kiel er ca. 50 år, da han får sin første og eneste søn. Der er mange rørende fotos af det stolte forældrepar, herunder et foto af Heinz i tysk soldateruniform. Heinz dør senere under 2.verdenskrig. Skudt gennem hovedet.

En retfærdig straf for at have formøblet Christines hus og skib samt tvunget hende til som fraskilt at forlade sin ”elskede søn”. Sådant lyder ”Slubbertens” eftermæle hos Heinrich Hansens familie.

Ventetid på Kajen.

Christine rejste til Detroit i Amerika omkring 1911, da hun var tæt ved de 60 år. Emilie, hendes anden lillesøster, var rejst derover tidligere og havde etableret en hatteforretning i Detroit. Emilie sendte rejsepenge hjem til Christine, så hun kunne komme med et skib fra Hamborg. Det fortælles i familien, at Christine sad på kajen i Hamborg hele natten før afrejsen for ikke at komme for sent til afgang

Christine faldt aldrig til i Amerika og døde 4 år senere langt væk fra sin hjemstav og sin øvrige familie.

Skomagere i Gråsten

I årsskriftet 2002 var der en artikel om barberer i Gråsten. I år følges den op af en artikel om skomagere, hvor Svend Aage Langendorf, der i dag er den eneste skomager i byen, har skrevet sin beretning. Som indledning følger lidt om skomagerfagets historie.

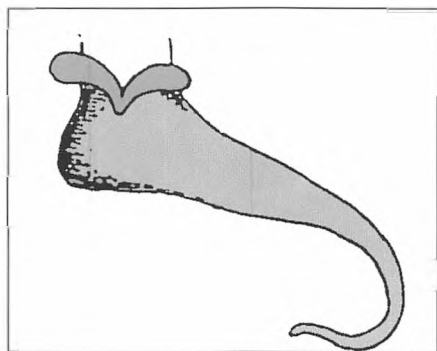
I Landsorganisationen af Skomagermestre og Skohandlere i Danmarks blad „Skomageri” af nov. 1982 er der en artikel om skoens udvikling.

Her står, at de ældste rester af fodtøj, der nogen sinde er fundet, viser at fodtøjet primært havde til formål at beskytte fodsålen og danne et hårdt, fast grundlag mod naturens skarpe sten. Fodbeklædningen skulle selvfølgelig også være et værn mod kulden.

De ældste sko-rester der er fundet i Danmark, stammer fra Bronzealderen.

De lavere samfundslag har, indtil midten af middelalderen, brugt en mokkasinlignende sko, der kun var syet sammen i hælen, foldet om foden og holdt sammen af en lædersnor.

I 1200-tallet kom de spidsnæsedede sko frem, i 1300-tallet kom snabelskoen, dog kun i de højere samfundslag. I 1400-tallet og først i

Snabelsko

1500-tallet kom „komulesko”, som de blev kaldt, frem. De lignede næsten vore dages fodformede „andefødder”.

I 1500-tallet begyndte det, vi forstår ved en skomager, at dukke op. Man begyndte at sy sko efter mål, og for første gang blev skoen bygget op over en læst. Nu blev skofremstillingen kaldt et håndværk og ikke husflid.

Fra 1700-tallet begyndte man at kunne se forskel på herre- og damesko. Man kendte intet specielt til børnefodtøj. Vi kender alle kinesernes frygtelige fortidige ide med at binde de små pigers fødder op. Vi var ikke meget bedre i Danmark. Ser vi på fortidens kvindefodtøj, overraskes man af, hvor smalle sko de brugte. Men overklassens kvinder havde fra barns ben været vant til at blive trængt ned i små stive voksensko - blot i børnestørrelse.

Først omkring 1888 præsenteredes på industriudstillingen i København for første gang sko, der passede specielt til højre og venstre fod. Før havde skoene været ens til begge fødder. Man har svært ved at forestille sig at gå i et par sko, hvor der ikke er forskel på en højre og en venstre sko.

Pigeskoen er i facon en tro kopi af dameskoen.

Omkring 1880 var ikke forskel på højre- og venstresko.

Som det første laug i Danmark fik Skomagerlauget i Sønderborg tildelt den kongelige Laugs-skråen i 1488. Og vil man have garanti for, at ens skomager er medlem af laug, skal man se efter den røde støvle.

I skomagerfagets glansperiode gik folk til deres private skomager, ligesom vi i dag har egen læge og tandlæge. Alle sko blev lavet efter mål og kun på bestilling. Der blev lavet en personlig læst, og ved genbestilling blev denne taget frem, foden målt på ny, og læsten eventuelt rettet til. Det tog en til to uger at lave en sko for ca. 200 år siden. Den gang var skotøjsfaget et af de største håndværk.

Har man lyst til at vide mere om skotøj og det ældgamle erhverv, kan man besøge Københavns Skomagerlaugs museum på Vespervej 42 i Hellerup. Her kan man bl.a. se Peter Freuchens træben, et par håndsuede sko i str. 56, der har tilhørt en kranfører på B & W og Kong Christian den X's sidste par ridestøvler.

Også Svend Aage Langendorffs forretning og værksted i Nygade gemmer på mange spændende ting og sager vedr. skomagerhåndværket fra gammel tid.

Her følger så Svend Aage Langendorff's beretning:

Skomageri i Nygade i 77 år.

Min far, skomagemester Peter Langendorff, blev født den 14 maj 1901 i Tombøl. Efter endt skoletid kom han i lære som skomager hos sin far Mathies Langendorff. Han var den sidste af de fem sønner, der blev udlært skomager. Der var også en datter i familien, hun blev gift med en skomager. Sønerne blev alle selvstændige; Hans i Tombøl, Jørgen i Dybbøl, Nicolaj i Ragebøl, Mathies i Sønderborg og Peter med opstart i baggården i Nygade 20 i 1926. Samme år købte han Nygade 13 af Julius Peter Bock, der havde drevet blomsterhandel fra butikken. Min far har fortalt mig, at han var skomager nr. 11 på dette tidspunkt i Gråsten. Der var en kollega som genbo i Nygade nr. 10, han hed Hansen.

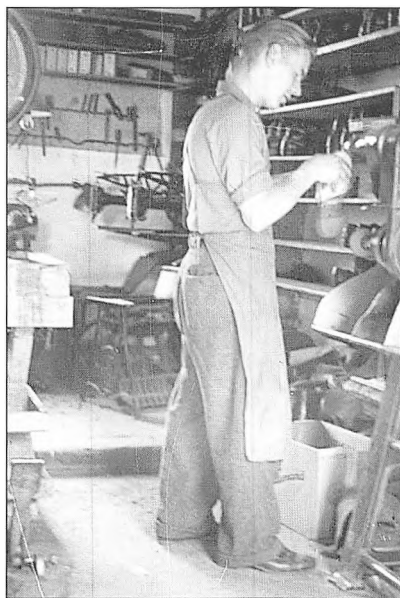
I 1926 købte Peter Langendorff Nygade 13 af Julius Peter Bock, der havde blomsterforretning her.

I 1927 indgik Peter Langendorff ægteskab med Anne Dorthe Røpke fra Bojskov, og der kom 10 børn ud af ægteskabet: 5 piger og 5 drenge.

Af drengene var det kun Knud og mig, Svend Aage, der fortsatte i fars fodspor. Knud gik dog over til andet arbejde efter sin læretid.

Jeg kom i lære i 1944. På dette tidspunkt arbejdede der en lærling, en svend og min far på værkstedet.

Det var strenge tider under krigen, da læder og materialer var meget knappe. Jeg husker, at vi lavede lim af stenkulsnafta og rågummi. I vinteren 1944 blev værkstedet beslaglagt af den tyske værne-magt i 3 uger. De skulle bruge værkstedet og maskinerne til at reparere militærstøvler. Min far stillede som betingelse, at hvis de skulle bruge pløkmaskinen eller randsymaskinen, var det os, der skulle lave arbejdet.

Svend Aage i det gamle værksted 1948

I foråret 1948 bestod jeg svendepøven, og herefter arbejdede jeg indtil jeg blev indkaldt til militæret som marinesoldat. Efter overstået værnepligt blev jeg ansat hos min far. Herefter var det kun min far, mor og mig, der arbejdede på værkstedet. Der kom ikke flere lærlinge og, grunden hertil var, at gummifodtøj vandt frem.

I 1962 blev forretningen ombygget med nyt værksted. Butikken blev renoveret, hvorefter der blev handlet med træsko, gummifodtøj og hjemmesko.

Efter min fars pludselige død i 1964 overtog jeg forretningen sammen med min kone Astrid. Herefter arbejdede Astrid, min mor og jeg

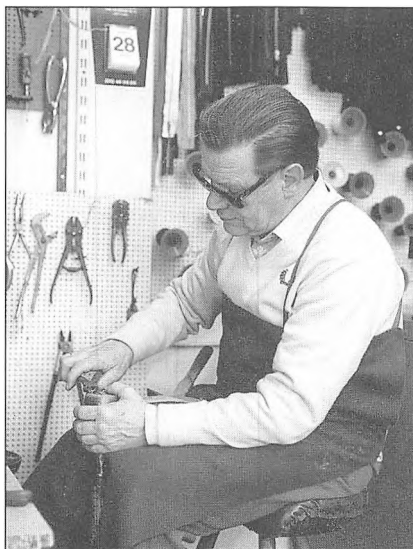

Forretningen efter ombygningen i 1976

i forretningen. Efter nogle år blev der ansat en medhjælper, Marie Overgård, og vi udvidede med dame- herresko og sandaler, Vi havde mange kunder, også mange der kom langvejs fra, for at købe kvalitetstræsko og gummistøvler.

I 1976 blev forretningen moderniseret med store vinduer, baldaki-

1984 Svend Aage Langendorff arbejder i værkstedet

ner og nyt inventar. Dette satte gang i handelen, hvor særligt træsko til børn var in.

Vi har også haft glæde af den kongelige familie. Under deres ophold på slottet har de fået repareret sko, samt købt forskelligt fodtøj. Jeg husker en gang Dronning Ingrid og Prinsesse Benedikte kom for at købe et par gummistøvler. De kunne ikke blive enige om størrelsen, men så sagde dronningen, vi tager et par i størrelse 42, så kan alle passe dem.

På værkstedet skete der også meget nyt. Der kom nye maskiner til at reparere det fodtøj, som er kommet på mode nu. Der var ikke længere plads til trælæster og træpløkker, den slags fodtøj findes ikke mere, nu foregår det hele med lim og lufttryk.

Det er blevet til mange kurser for at lære det nye, f.eks. reparation af plastikfodtøj. På kursus har jeg også lært at lave fodaftryk, for senere at lave faste indlæg i sko, samt forhøjelse af sko til folk med dårlige rygge eller hofter. Vi leverer i dag til forskellige kommuner omkring Gråsten.

I de 39 år jeg har haft forretning, har der været mange kolleger i og omkring Gråsten:

Der var Hans Kiebitz i Slotsgade. Han havde en overgang to ansatte. Værkstedet lå i Fredensgade 2 og virksomheden ophørte i 1979.

Der var Petersen på Vandtårnsvej, Hansen i Borggade, Eriksen og Christensen i Skolegade.

I Rinkenæs var der Lorensen og Testesen, i Adsbøl Kuntz (?) og i Kværs Hans Petersen.

I alle årene har jeg været organiseret i Sønderborg Amts Skomagerlaug, hvor jeg har fungeret som kasserer i 25 år. Jeg er også tilsluttet Danmarks Skomagerlaug, her har jeg i mange år siddet i bestyrelsen. Fra 1978- 1982 og igen fra 1995 - 2001 var jeg sekretær.

Af mine og Astrids fem sønner er kun en gået i mine fodspor. Henning er uddannet ortopædisk skomager, han har fra 1989 været indehaver af "Teaterskomageren" ved siden af skuespillerindgangen til Det Kongelige Teater, men det er han ikke mere. Han mødte en norsk pige, der også var skomager, hun havde egen forretning i Norge og der bor og virker de nu.

Det betyder, at når jeg engang ikke kan mere, vil der ikke længe være en skomager Langendorff i Gråsten. Det er hårde tider for skomagere på landet og i de små byer. Selv har jeg indlevering af sko til reparationer fra Padborg, Tinglev, Rødekro, Aabenraa og Felsted. Men der skal et kundegrundlag på 30.000 til, for at en skomager kan leve af det.

Svend Aage Langendorff
Skomagerforretning

Nygade 13
6300 Graasten
Telefon 74 65 13 76
Telefax 74 65 13 76

Medlem af Danmarks Skomagerlaug

Årets gang 2002

Januar.

2. I sin nytårshilsen til borgerne ser borgmester Bendt Olesen tilbage på et år med mange gode tiltag, ikke mindst på boligbyggeriets område. Det er bl.a. tilfældet på "Bryggen", hvor 36 boliger er taget i brug og der videre skal opføres 18 almene og 18 private boliger. Også begge plejehjem er under store ombygninger.

8. Gråsten skytteforening kan fremvise en lang række fornemme præmiepokaler, hvoraf den ældste er fra 1928 og stammer fra Graasten Salonskytteforening, der eksisterede fra 1928 til op i 30'erne. De vil for fremtiden kunne ses i Ahlmannsparkens foyer. De har fået plads i et særligt skab, der er skænket af en af klubbens medlemmer, vognmand Knud Heissel.

Graasten Skytteforenings bestyrelse ved 50-års jubilæet i 1993.

Fra venstre ses Iver Clausen, Chr. Jensen, Ervin Feldstedt, Kurt Lorenzen og Henning Dahl, siddende Holger Clausen, medstifter og æresmedlem.

15. Rinke­næs frivillige Brandværn har holdt nytårsparade. For­man­den Kaj Nielsen omtalte orkestrets vellykkede medvirken ved en række arrangementer såvel udenbys som indenbys.

22. Gråsten redningsberedskab tæller 105 medlemmer. 80 af dem var til stede, da der var nytårsparade med overrækkelse af en lang række medaljer. Det forgangne år bød på mange forskellige opgaver, men heldigvis ingen store ulykker.

29. Trods mangel på sne og frost afviklede Dansk Sibirian Huskyklub sit klubmesterskab med væddeløb i Gråstenskovene – der var 54 hundespand fra Danmark og Tyskland.

Februar.

5. Gråsten landbrugsskole har holdt ”åbent hus”, Mange unge lagde vejen forbi og kunne dermed bekræfte, at interessen for landbruget er stigende – også hos pigerne,

12. Hvert år holder aktivite­teudvalget for Ulsnæscentret fastelavnsfest – et arrangement, der samler mange børn – i år ca. 60, der trodse blæst og kulde.

19. Gråsten og Omegns Jagtforening planlægger – med tidligere års succes in mente – marked for jagt- og fiskeriudstyr under synlig hensyntagen til loven om våbensalg.

26. For 9.gang har man holdt sportens dag. G.S.I.pokalen blev i år givet til Hans Michael Bille i dennes egenskab af ”Årets leder”.

Marts.

5. Der bygges i Gråstens udkant. På Hasselbjerg mellem Rinke­næs og Gråsten er der solgt 8 af 10 nye parcelhusgrunde.

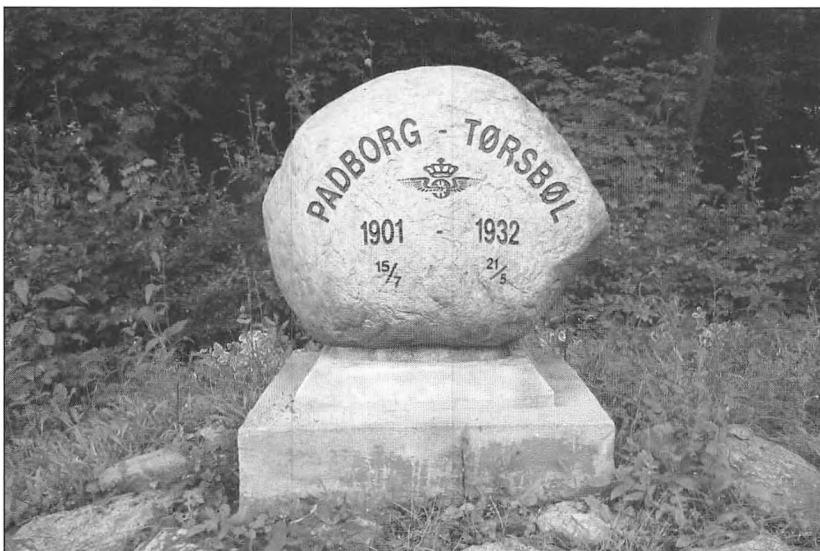
12, Et godt sammentømret team har sørget for, at årets Gråsten revue både tekstmæssigt og musikalsk er blevet en solid succes.

19. Lions Club Broager og Gråsten har været vært ved en hyggelig aften på Dalsmark plejehjem. For underholdningen stod Broager Salonorkester, sangerinden Alice Pustelnik og ”Vos” pigerne fra Als.

26. Adsbøl Borgerforening har holdt generalforsamling. Det forløbne år har budt på en lang række arrangementer, bl.a. en strandrensning, der har udvidet Strandbredden. Tangbræmmen er fjernet, og der er kommet et nyt lag sand.

April.

2. Ved årets standerhejsning kunne roklubben fejre sin 80-års fødselsdag. Klubkonkurrencen hedder i år "årets udfordring" – hvem kan ro flest ture til Sandager (à 10 km) indtil sæsonafslutningen i oktober.

9. Også i Gråsten boldklub har holdt 80-års fødselsdag. Den blev fejret med indvielsen af ombygningen af klubhuset på Årsbjerg.

16. Gråsten jagtblæsere indledte med en festlig fanfare. Indvielsen af den nye sportshal i Kværs – det nye hjemsted for Kværs-Tørsbøl Idrætsforening, der ved samme lejlighed fik overrakt en ny fane fra Danmarkssamfundet.

23. Gråsten Rotary Klub har haft besøg af fem gæster fra Sydafrika,

alle med erfaring fra erhvervslivet, som er på rundrejse i Danmark for at besøge større og mindre virksomheder.

30. Alnor Borgerforening er gået i aktion for at afholde ”store strandrensningsdag” med henblik på den kommende badesæson.

Maj.

6. Gråsten plejecenter, der er udvidet med 600 kvm, har åbnet et cafeteria, der i dagtimerne vil kunne benyttes af alle pensionister i Gråsten kommune.

14. Efter indstilling fra Gråsten Handelstandsforening vil man forsøge med tidsbegrænset parkering i Gråstens centrum i håb om at gøre det mere attraktivt at handle i bymidten.

21. En lidt overset mindesten er blevet frisket op, takket være den jernbaneinteresserede Gunnar Boysen. Den minder om den aktive banetid i Tørsbøl i tiden 1901 – 32, dengang en rigtig station på linien Padborg-Sønderborg.

28. Gråsten friskoles 33 elever har fået en kærkommen overraskelse fra chaufførgruppen hos H.P.Therkelsen – 2500 kr, til tavler i en ny pavillon.

Juni.

4. Kværs har holdt sportsfest. Der indledtes med gudstjeneste ved sognepræsten. Derefter var den nye hal ramme om gymnastikopvisning, forskellig underholdning og diverse sportskampe.

11. Gråsten Ringriderforening inviterer alle interesserede til at deltage i et forhåbentlig festligt optog som indledning til ringridningen.

18. Atter i år krydser arrangørerne fingre for godt sommervejr, idet der er planlagt en række koncerter i Gartnerslugten i Rinkenæs – de lokale foreninger går sammen om arrangementet.

25. Det tyske filmselskab ”Neue deutsche Filmgesellschaft” har i- og omkring Rinkenæs gamle kirke optaget nogle bryllupsscener, der skal bruges i en T.V.serie i det nye års begyndelse.

Juli.

2. 59 elever har forladt Gråsten Landbrugsskole som faguddannede landmænd – for første gang med hvide huer med grønne bånd og mærket” cand.sjæl røjt!”

9. ”Gule flag og skilte” – Gråsten Handelsstandforening stod bag et nyt initiativ – er fællesudsalg for forretningerne i centrum og Ulsnæscentret.

16. En fin sommertradition er onsdagsturene med hestevogn gennem Gråstenskovene – en god oplevelse, der frister både turister og ”indfødte”.

23. En flag- og blomstersmykket by tog imod regentparret, der indledte sommeropholdet i Gråsten og i den anledning blev modtaget foran rådhuset af borgmesteren, byrådet og repræsentanter for Marineforeningen.

30. En kreds af borgere undersøger for tiden muligheden for at oprette et seniorbofællesskab i Gråsten.

August.

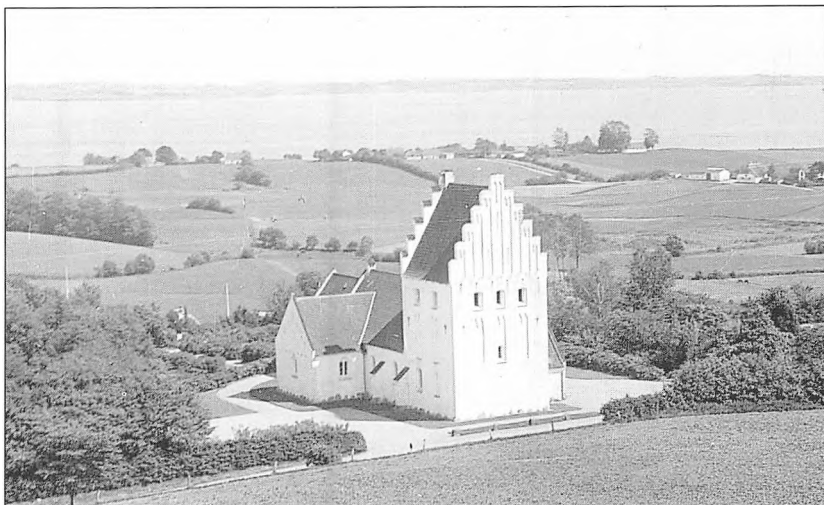
6. I torvedagene fik beboerne fra Gråstens tre bofællesskaber deres livs oplevelse, da de blev inviteret på en sejltur til Sønderborg med missilfartøjet ”Søløven”.

13. Dronning Margrethe har fortsat Dronning Ingrid’s tradition med en koncert til fordel for Kong Frederik fonden til musikkens fremme i Sønderjylland. I år med en koncert i slotskirken under medvirken af Sønderjyllands symfoniorkester.

20. Dagplejen i Gråsten har fejret 25-års fødselsdag med et stort arrangement i Ahlmannsparken.

27. Badmintonspillerne glæder sig til at begynde den nye sæson i badmintonhallen, der i sommerens løb har gennemgået en større renovering.

September.

Rinkenæs Korskirke 1959

3. Ved gudstjenesten den 1. september fejredes det, at Rinkenæs Korskirke blev indviet for 70 år siden. I våbenhuset var der i denne anledning en lille udstilling om byggeriet, belyst gennem artikler og fotografier.

10. Vennekredsen ved Gråsten plejehjem har indviet et nyt billardbord, der er opstillet i beboernes fællesrum.

17. Eleverne på Kværs skole arbejder flittigt på at kunne hejse det grønne miljøflag ved skolen, som de har kunnet det de sidste 10 år. I år arbejder de med naturbeskyttelse på mange planer.

24. Gråsten kommune har et indbyggertal på 7200.

Oktober

1. Gråsten brandværsorkester, der blev stiftet i 1891, har udvidet orkestret fra 26 til 28 medlemmer. På ønsesedlen over nye instrumenter står en tuba, og en pengegave fra Sydbank har muliggjort opfyldelsen af dette ønske.

8. Dalsmark plejehjem er af foreningen af offentlige ansatte "FOA"

blevet udnævnt til ”årets arbejdsplads 2002”.

15. Gråsten har fået en ny lille oase. Den grønne dal, der ligger mellem Sønderborg landevej og Teglkrogen er af grundejerforeningen blevet indrettet til et hyggeligt samlingssted – der planlægges nu en legeplads i det naturskønne område.

22. 60 husstande fra Stjerneparken har holdt møde med henblik på en fornyelse af boligområdets udseende og trafikikkerhed.

29. Håndboldklubben Egenes herrer har efter 3 kampe opnået en 1. plads i Jyllandsserien.

November

5. I Adsbøl udstykes et nyt boligområde med Birkevej og Bøgevej som naboer og der bedes om forslag til vejnavnet.

12. En fyldig beretning om Kredsbanen i Gråsten er en af artiklerne i Sønderjydske Årbog 2002.

19. Beboerne på Kongevej og Solbakken klager over manglende service fra Post Danmarks side. Uden varsel er postkassen på Kongevej blevet nedtaget.

26. Rinkenæs Ungdomsskoles 75 elever og lærere har efter en uges arbejde haft stor succes med opførelse af deres musical ”Menneskeland”.

December

3. 9 elever fra 6.klasse på Kværns skole skrev i en avis konkurrence hos Jydske Vestkysten om ”Stjernesud” og var mellem de 6 vindere, der blev fundet mellem 209 deltagende skoleklasser.

10. Håndboldklubben Egene har fået eget klublokale i det tidligere turistkontor i Ahlmannsparken.

17. En god og hyggelig ”før-juletradition” – nemlig Gråsten statskovdistrikts karpesalg må i år aflyses, da der er for få karper.

23. Igen i år holder Gråsten plejehjem og plejehjemmet Dalsmark juleaften og nytårsaften for pårørende og ældre enlige, der er selvhjulpne.

Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn.

Arbejdet i arkivet i 2002 har været præget af den nye edb-registrering, som har givet anledning til mange overvejelser vedrørende vurderingen og behandlingen af arkivalierne. Samtidig har Per Thomsen taget fat på billedregistrering og registrering af avisudklipsamlingen.

Sideløbende med billedregistreringen scannes arkivets billeder. De bliver med tilhørende oplysninger samlet i mapper, således at besøgende selv kan se og læse om dem. På den måde skåner vi originalerne. Foreløbig er Borggade og Torvet færdigbearbejdede og Slotsgade godt i gang. Det er et imponerende arbejde, Per Thomsen her er i gang med.

Fotogruppen arbejder fortsat med fotografering af huse og gade-partier i Gråsten og samler oplysninger om husenes historie og deres beboere.

Et andet i arkivsammenhæng nyt arbejde er Historisk Forenings og Arkivets hjemmeside under Gråsten kommune, som Preben Vagn Knudsen med stor interesse redigerer og opdaterer hver måned.

Vi kan konstatere, at siderne bliver læst, idet der med henvisning til dem har været et stigende antal forespørgsler til arkivet. Af gæstebogen fremgår det, at der har været ca. 150 besøgende i åbnings-tiderne mandag og torsdag.

I november arrangerede vi en udstilling over emnet: Skoler i kommunen gennem tiderne. Billeder af skolebygninger, elever og lærere samt forskellige kopier af papirer og bøger var anbragt på plancher på væggene, og bøger og forskellige genstande, bl a. Rinkenæs skoles gamle protokol fra 1795 var lagt frem under glas i vore montrer.

Udstillingen kunne ses i 3 uger i november måned.

Arkivet har modtaget 42 afleveringer i det forløbne år. Heraf kan nævnes en samling husbilleder fra Gråsten ejendomshandel og fra Rinkenæs Husholdningsforening medlemsfortegnelser, protokoller,

kassebøger og programmer, Desuden personlige papirer og slægtslister fra en vidt forgrenet familie: Hans Peter Hansen, skipper, Stengerodde, Heinrich Hansen, Hans Clausen Kiel, m.fl. En af de nyeste forespørgsler bringer os igen ind denne vidtfgrenede familie.

Denne beretning bliver den sidste fra min hånd, idet Else Egholm overtager ledelsen af arkivet. Else har været medarbejder siden efteråret 1998 og er godt kendt med arkivarbejdet.

Jeg fortsætter som medarbejder i arkivet og sammen med Elsebeth Thygesen med redaktionen af årsskriftet.

Arkivets åbningstider er mandag kl. 14.00-16.00 og torsdag kl. 16.00-18.00 eller efter aftale.

Kirsten Thomsen

Bestyrelsen pr. 1.9.2003

Formand	Hans Paulsen	Domhusparken 7	74 65 10 70
Næstformand	Hans J. Albrechtsen	Lundtoftvej 1	74 65 95 38
Kasserer	Anne M. Nissen	Ahlmannsvej 19	74 65 19 01
Sekretær	Birgitte Hell	Limbækvej 3	74 65 91 86
Arkivleder	Else Egholm	Tolbodgade 6	74 65 12 43
	Hans Chr. Lassen	Klokkevej 1	74 65 10 76
	Erik Buchardt	Melskovvej 10A	74 65 07 94
	Per Thomsen	Stjernevej 25	74 65 10 29
	Mogens Jacobsen	Ahlefeldvej 16	74 65 00 42
Kommunens			
Repræsentant:	Hans Bollmann	Vestermark 4	74 65 94 25

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Årsberetning 2002.

Generalforsamlingen blev afholdt d.10.april på Kværs Kro. Dagsorden i henhold til vedtægter og genvalg af de 4 medlemmer, som var på valg. Efter kaffen holdt den nye leder af museet på Sønderborg Slot Peter Dragsbo foredrag over emnet: dansk – tysk i grænselandet. Myter og virkelighed i arkitektur, byggeskikke og anden kultur i årene 1900 – 1920. En god aften, men lidt for dårligt fremmøde, kun 40 havde vist interesse for emnet.

24. august heldagsudflugt i Frederiksstad med tidligere forstander på Gråsten Landbrugsskole Filt Jensen som guide. Vi kørte over grænsen ved Siltoft og ned gennem de forskellige koge. Frokost i det danske forsamlingshus "Paludanushuset i Frederiksstad, sejltur rundt i kanalerne, byrundtur, hvor de mange smukke gavlvendte huse blev beundret. På hjemturen besøgte vi "Roter Haubarg", en frisisk gårdtype som rummer alt under et tag. Vi så museet og fik også kaffe der.

Videre gennem storkelandsbyen Bergenhusen, hvor vi var så heldige at se 1 – én stork. Næste stop var Helligbæk med dåbsstenen, hvor Harald Blåtand efter sigende blev døbt i 960. En god og udbytterig tur med 48 deltagere.

28.oktober. Efterårsmøde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i det gamle Åbenrå amt. Dette møde går på skift mellem de forskellige foreninger og i år var det så Gråstens tur. Der var rundvisning i arkivet, hvor der i ugen op til mødet var en fin udstilling med billeder og andet materiale om skolerne i Gråsten kommune. Efter kaffen og beretninger fra de forskellige foreninger foredrag ved

foreningens næstformand Gerd Conradsen: Degneslægter i Kværs i 175 år. Næsten alle foreninger i det gamle amt var repræsenteret , så det var en god aften.

19. november. Igen i år havde foreningen inviteret arkivmedarbejdere m.fl. til en studie- og hyggeaften. Turen gik til Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Åbenrå, hvor Kim Furdal fortalte og viste rundt. Derefter kaffe på Folkehjem.

25. november. Efterårsmøde i Ahlmannsparken med udlevering af årsskrift. Derefter holdt chefredaktør Siegfried Matlok foredrag over emnet: Det dansk-tyske grænseland, fortid, nutid og fremtid. En god aften med 80 fremmødte.

I arkivet er der lederskifte fra 2003. Efter 4 år på posten har Kirsten Thomsen ønsket at fratræde. Bestyrelsen har derefter ansat Else Egholm, flerårig medarbejder i arkivet som ny leder.

Medlemstallet er stigende, i øjeblikket er der 399 medlemmer og det er glædeligt.

Frede Chr. Ihle

Arrangementer i 2004.

Med hensyn til generalforsamlingen i april, udflugten og efterårsmødet i november bedes man følge annoncerne i Gråsten og Omegns Folkeblad.

